

BOUWHISTORISCHE OPNAME

Voormalige Christelijke
Nijverheidsschool voor Meisjes,
Boshuizen

Toussaintkade 51 te Leiden

29 januari 2017

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING	3
2.	BESCHRIJVING	4
	2.1. STEDENBOUWKUNDIGE SITUATIE	4
	2.2. BOUWMASSA	5
	2.3. BESCHRIJVING EXTERIEUR/ GEVELS	6
	2.4. BESCHRIJVING INTERIEUR	21
3.	BOUWGESCHIEDENIS	59
	3.1. BOUWFASE I	59
	3.2. BOUWFASE II	60
	3.3. BOUWFASE III	60
	3.4. BOUWFASE IV	62
	3.5. BOUWFASE V	62
	3.6. BOUWFASE VI	63
4.	WAARDESTELLING	65
	4.1. STEDENBOUWKUNDIGE WAARDESTELLING	65
	4.2. ARCHITECTUURHISTORISCHE WAARDESTELLING	65
	4.3. CULTUURHISTORISCHE WAARDESTELLING	66
	4.4. BOUWHISTORISCHE WAARDEKAARTEN	69
	4.5. BOUWHISTORISCHE WAARDERING	71
5.	GEBRUIKTE LITERATUUR en ondersteunende websites	74
6.	COLOFON	75

1. INLEIDING

Deze bouwhistorische opname van de school aan de Toussaintkade 51 wordt uitgevoerd op verzoek van de gemeente Leiden in opdracht van *Steenvlinder* door Bouw- en Architectuurhistorisch Adviesbureau Stallenberg. *Steenvlinder* wil de school, die nu verhuurd wordt als studentenhuisvesting, mogelijk herontwikkelen tot bijvoorbeeld woningen.

De voormalige Christelijke Nijverheidsschool voor Meisjes Boshuizen van J.F. Niepoth jr., is op 2 september 2014 benoemd tot gemeentelijk monument (B&W nr.140759). Het gebouw is dan ook inmiddels bijgeschreven in het monumentenregister als nummer 1747. Eerder is dit niet gebeurd omdat het gebouw waarschijnlijk gesloopt zou worden, maar omdat de ontwikkelingsplannen voor de locatie stopgezet werden, is het gebouw toch bewaard gebleven en is er een mogelijkheid ontstaan voor herontwikkeling. Nu de herontwikkelingsplannen concreter worden, is gevraagd een bouwhistorische opname uit te voeren voor het gedeelte uit de jaren '50 van de vorige eeuw.

Wegens het korte tijdsbestek waarin de opdracht is gegeven is er geen uitgebreid Plan van Onderzoek gemaakt, maar is besloten snel aan te vangen, op instigatie van de opdrachtgever. Het korte tijdsbestek kan wel betekenen dat er uiteindelijk nog zaken om verdieping vragen. Bij de opname is verder wel gewerkt volgens de Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek (2009) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De bouwhistorische opname betreft dus alleen het gedeelte uit de jaren vijftig, gelegen aan de Toussaintkade 51 en een deel Ter Haarkade. Niet meegenomen in deze bouwhistorische opname zijn de constructies, funderingen en kelder. In het bouwarchief van de gemeente Leiden bevindt zich het complete dossier ten aanzien van de bouw en deze

aspecten. Verder onderzoek is dus mogelijk. Ten aanzien van bouwdeel 3 en de lokalen kan nog nader onderzoek verricht worden. Vanwege latere toevoegingen en slechte toegankelijkheid was dit nu onvoldoende mogelijk en is dit daarom slechts zeer verkennend gebeurd.

Tot slot: om de plek van de school in het oeuvre van Niepoth te bepalen is veel meer onderzoek nodig. In Het Nieuwe Instituut te Rotterdam bevinden zich meerdere archieven die dit mogelijk maken (bijv. Archief Academie van Bouwkunst 1908-1979 (63,46 meter!)). In dit kader is dat daarom vooralsnog buiten beschouwing gelaten.

De locatie van de Christelijke Nijverheidsschool voor Meisjes Boshuizen op kaart

2. BESCHRIJVING

2.1. Stedenbouwkundige situatie

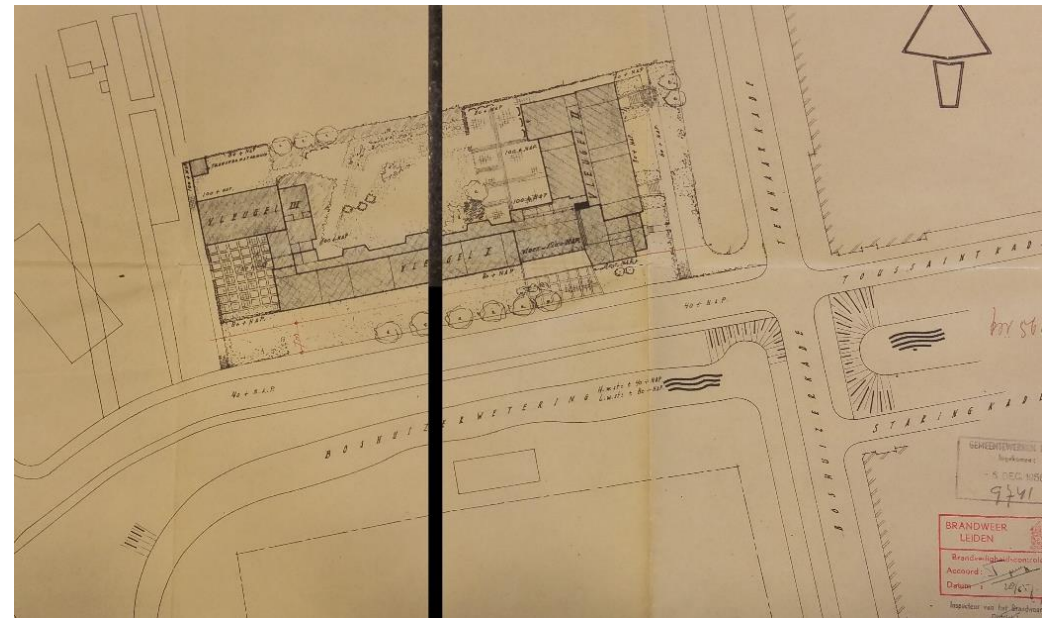
Het voormalige schoolgebouw bevindt zich in de buurt Boshuizen te Leiden. De school en de eromheen gelegen buurt zijn vernoemd naar de voormalige buitenplaats Boschhuizen. Deze lag aan de rand van Leiden in Zoeterwoude, tot annexatie door Leiden in de jaren twintig. De uitvalsweg naar Den Haag, de Haagweg ligt vlakbij. Na de sloop van de buitenplaats rond 1900 werd de grond benut als weidegebied totdat het langzaam volgebouwd werd (B&W nr.11). De buurt rond het scholencomplex bevat bebouwing uit eerdere bouwperiodes dan de scholen zelf, zoals de zaagmolen 'De Noordman' en woningen uit de jaren twintig en dertig. Aan de Toussaintkade is recent nieuwbouw gerealiseerd. Hoewel in de directe omgeving van de school oudere bebouwing staat, bevindt zich in geheel Leiden- Zuid wel veel wederopbouwarchitectuur.

De school bevat in de huidige situatie meerdere bouwdelen gelegen op een ruim, driehoekig terrein, waarvan een deel met meerdere bouwdelen uit de jaren vijftig en een uit de jaren negentig. Dit laatste deel was oorspronkelijk een verbindingsstuk met een schoolgebouw uit de jaren zeventig. Het gebouw uit de jaren zeventig was ook een nijverheidsschool, maar dan een Rooms-Katholieke. Dit gedeelte is nu gesloopt en ongeveer op deze plek is een moskee verrezen. De bouwhistorische opname betreft zoals aangegeven alleen het gedeelte uit de jaren vijftig, gelegen aan de Toussaintkade 51 en een deel Ter Haarkade, en niet het door middel van een brug verbonden gedeelte uit de jaren negentig.

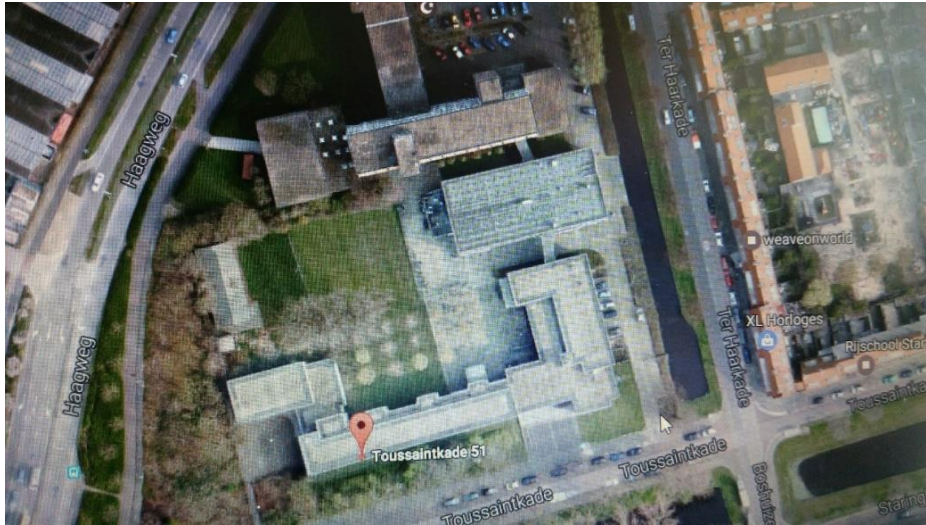
Het schoolgebouw zijde Toussaintkade 51 ligt naar achter geschoven ten opzichte van de rooilijn en wordt gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door een bomenrij en struiken. Aan de overzijde van de straat bevindt zich een singel, met daarachter nieuwbouwwoningen. De bouwdelen aan

de Ter Haarkade liggen ook terug ten opzichte van de rooilijn. Tussen kade en school bevindt zich een singel. Aan de overkant van de kade staat woonbebouwing uit de jaren dertig met rood pannendak.

Het schoolgebouw is een schakering van rechthoekige en L-vormige bouwdelen. Door de positionering van deze bouwdelen ontstaat een vrij langgerekt gesloten geheel met een duidelijke voor- en achterkantsituatie.

Situatie tijdens ontwerpfase

Satellietfoto van voor de sloop van het jaren zeventig gedeelte

2.2. Bouwmassa

De architectonische ordening van de bouwmassa en gevels van de school is vrij traditioneel en horizontaal en verticaal geleed: De bouwmassa is in wezen telkens een 'rechthoekig' blok onder een plat dak, met de erkers en vooruitspringende betonnen kaders rond de vensters als verticale geleding.

Het schoolgebouw bestaat uit drie bouwdelen, die in- en over elkaar heen grijpen. Door de verschillende hoogtes zijn deze herkenbaar. Bouwdeel 1, Het hoofdvolume aan de Toussaintkade, is langgerekt en rechthoekig en telt begane grond en verdieping. Aan de breed opgezette gangen met erkers aan de achterkantzijde begane grond bevinden zich de schoollokalen, waarvan er in totaal achttien op beide verdiepingen zijn.

Momenteel zijn deze gesplitst, dus niet meer direct als zodanig herkenbaar.

De aan de rechterzijde naastgelegen toegangspartij met laag vooruitstekend tochtportaal ligt enkele tientallen centimeters terug ten aanzien van de bouwmassa aan de linkerkant en is tevens wat minder hoog, maar behoort wel bij bouwdeel 1. Door de gevelbewerkingen aan zowel voorzijde (vliesgevel) als achterzijde (beton-in-glaswand), lijkt dit een verbindingsstuk tussen verschillende bouwvolumes. Hier bevindt zich onder meer de hal, die ook dienst kan doen als onderwijsruimte. Naast de ingangspartij aan de Toussaintkade bevindt zich een gedeelte van bouwdeel 3, dat, gezien vanaf de Toussaintkade, als het ware optisch een hoekblokje vormt op de hoek Toussaintkade met de Ter Haarkade. Aan de Toussaintkade steekt dit blok namelijk aanzienlijk naar voren ten opzichte van het overige gevelvlak. Aan de Ter Haarkade is zichtbaar dat dit gedeelte ongeveer een meter lager ligt dan het naastgelegen rechter bouwvolume. Hoewel het in dezelfde architectuur is uitgevoerd als de overige bouwdelen en hier gewoon bij hoort, lijkt het toch een aparte entiteit. Bouwdeel 3 is in zijn geheel onderkelderd. Het -wederom- rechthoekige stuk van bouwdeel 3 aan de rechterkant aan de Ter Haarkade risaleert enkele tientallen centimeters ten opzichte van het 'hoekblokje' en is ook ongeveer een meter hoger. Dit bouwvolume lijkt als het ware in het andere bouwvolume geschoven.

Bouwdeel 2 ligt verscholen achter het eerste bouwdeel aan de Toussaintkade. Dit is een rechthoekig blok, twee bouwlagen hoog, waar zich het voormalige gymnastieklokaal bevindt, met was- en kleedruimten.

2.3. Extérieur/ gevels

Voorgevel aan de Toussaintkade (bouwdeel 1)

Het gehele schoolgebouw is hoofdzakelijk opgetrokken uit geelgrijze baksteen in wildverband. Deze specifieke gevel heeft 22 vensterassen. Vanaf de toegangspartij gezien heeft de vijfde tot en met de zevende en de 16de tot en met de 18de vensterassen een verbijzondering, namelijk een wit geschilderde betonnen lijst rondom de vensters, die iets vooruitsteekt ten opzichte van het gevelvlak. De vlakken onder de vensterpartijen zijn betegeld met verticale geplaatste strekken geglazuurde baksteen in roomwit en blauw. De onderdorpels zijn van donkerrood keramiek. Tussen toegangspartij en eerste vensteras bevinden zich op zowel op de begane grond als de verdieping negen uitsparingen in het metselwerk waarachter zich de sanitaire ruimtes bevinden.

De vensters liggen in het gevelvlak, waardoor er weinig reliëf is. De kozijnen zijn van hout met de draaiende delen in staal en hebben de originele asymmetrische indeling. Door de alternatieven en zich herhalende gespiegelde plaatsing van de kozijnen wordt de eentonigheid van de gevel doorbroken. De lijst van het platte dak steekt minimaal uit.

Deel voorgevel aan Toussaintkade (beide)

Voorgevel Toussaintkade (beide)

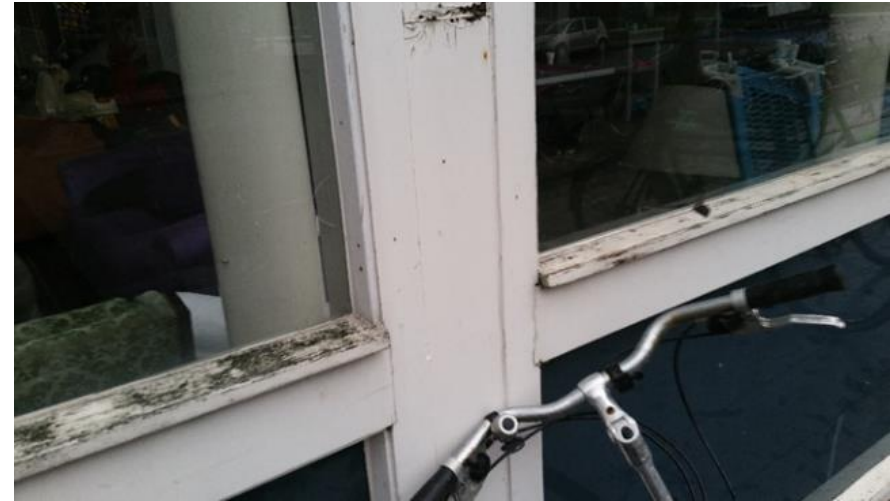
**Detail gevel (raampjes sanitaire ruimte)
en eerste steen**

Ingangspartij (bouwdeel 1)

De ingangspartij is een vliesgevel van glas met bredere houten stijlen en smallere staande en liggende houten kozijnen, met draaiende delen in staal, die dicht op de stijlen geplaatst zijn, waardoor glasvlakken van verschillende breedte en grootte ontstaan. De vliesgevel, die de totale hoogte van het gebouw beslaat, is opgedeeld in drie verticale hoofdvlakken, die ieder een gespiegelde opbouw hebben, waardoor symmetrie ontstaat. Deze symmetrie wordt doorbroken door het ingevoegde, maar authentieke tochtportaal met brede openslaande deuren in het rechter 'vlak' op de begane grond. De onderste glasvlakken zijn bij de plint gevuld met groenblauw ondoorzichtig plaatmateriaal dat mogelijk niet authentiek is.

Ingangspartij

Detail pui hal

Hoek Toussaintkade/ Ter Haarkade:

Aan de rechterkant van de toegangspartij steekt een bouwdeel met vier vensterassen behoorlijk naar voren, waardoor de zijgevel als het ware uitkijkt op het toegangsportaal en het pleintje er voor, versterkt door het feit dat zich hier twee omkaderde vensters bevinden. In het gegoten beton van de gevels bevinden zich reliëfafdrukken.

Hoekdetail Toussaintkade bij de toegangspartij

Detail raam in gevel naast toegangspartij

In het rechter gevelvlak aan de Toussaintkade bevinden zich vier vensterassen. De vier vensterassen worden alle over de gehele hoogte omlijst door een roomwit geschilderde betonnen lijst. De houten met stalen kozijnen zijn wederom gespiegeld aangebracht, met een smaller en een breder glasvlak, maar geen draaiende bovenlichten zoals bij het ganggebouw het geval is. De smalle venstergedeeltes van de onderste twee vensterpartijen zijn dichtgezet en hier zijn ventilatieroosters geplaatst. In later jaren zijn boven alle vensters uitvalschermen tegen de zon geplaatst. De vlakken onder de vensters zijn wederom betegeld met rijen roomwitte en blauwe geglazuurde baksteen. De lichten van de kelder liggen terug ten opzichte van de betonnen lijst en hier is het beton grijs geschilderd. De rechterhoek van deze gevel is opgetrokken uit baksteen.

Rechter geveldeel Toussaintkade

Detail kozijnen (plaatselijk dichtgezette ramen)

Hoek Toussaintkade/ Ter Haarkade

Detail geglazuurde baksteengevel (bevuild)

Linker geveldeel Ter Haarkade

Gevel aan de Ter Haarkade (bouwdeel 3)

De gevel aan de Ter Haarkade heeft twee gedeelten. Het gevelgedeelte aan de linkerkant (optisch het 'hoekblokje' met Toussaintkade), ligt zo'n meter lager dan het rechter bouwvolume. In het midden van het gevelvlak bevindt zich twee grote stalen openslaande deuren in een mintgroene kleur geschilderd, te bereiken via een trapje met metalen reling op een betonnen ligger dat taps toe inzwenkt naar het staplatform. Boven deze deuren op de verdieping bevindt zich een smal liggend venster. Aan weerszijde van de deuren bevinden zich twee assen met smal horizontaal kelderraampje en twee vensters daarboven waarin hiërarchie is aangegeven tussen begane grond en eerste verdieping, waar het venster dan ook wat kleiner is. De vensters aan beide zijden zijn wederom opgesplitst in een smal en breed glasvlak. Ten opzichte van de middenas met stalen deur zijn deze gespiegeld geplaatst. Hoewel aan straatzijde doet dit linker geveldeel aan als achterkantsituatie.

Detail linker geveldeel Ter Haarkade

Het rechtervolume aan de Ter Haarkade risaleert enkele tientallen centimeters ten opzichte van het hoekblokje en is ongeveer een meter hoger. De gevel is duidelijk uit dezelfde bouwperiode als de rest van het schoolgebouw, en is duidelijk een voorgevel. De gevel heeft een symmetrische opbouw en bestaat weer uit kelder, begane grond en eerste verdieping. Aaneengesloten, over bijna de gehele gevel in het midden, bevinden zich over de twee bouwlagen negen vensterassen omkaderd door beton. De kaders in de middelste as zijn vrijwel geheel dichtgezet met vlakken roomwitte en banden blauwe geglaazuurde baksteen, met bovenin bovenlichten met kozijnen die opgesplitst zijn in een breed deel in het midden en twee kleine raampjes aan weerszijden. De vier omkaderde vensters aan weerszijden hiervan hebben kozijnen die gespiegeld zijn ten opzichte van de middenas. Net als bij de andere kozijnen van dit schoolgebouw zijn de kozijnen opgesplitst in een smal vensterdeel en een breed vensterdeel in dit geval ook weer met openslaand liggend bovenlicht. Aan de linkerzijde bevindt het smalle kozijn zich aan de linkerzijde en bij de vier rechterkozijnen aan de rechterzijde. Een variatie dus op het alternerend spiegelen aan de Toussaintkade. Onder de betonnen banden, bij de kelder, bevinden zich liggende vensters, waarvan de kozijnen wederom gesplitst zijn. Alleen onder de linker- en de rechter vensteras bevindt zich een helling naar twee openslaande deuren van hout met glas. Aan weerszijden van de betonnen verbijzondering bevindt zich, in het schone metselwerk, ook een vensteras, met een duidelijke hiërarchie tussen de grote, symmetrisch gesplitste vensters op de begane grond en die van de verdieping die kleiner zijn en niet gesplitst. Bij de kelderverdieping weer in beide assen een liggend venster. De dakrand is weer uiterst eenvoudig en steekt nauwelijks uit.

Ter Haarkade: neergaande trap met fietsgleuf richting kelder

Detail kelderraam

De zijgevel van dit bouwdeel is volledig opgetrokken uit baksteen en heeft meerdere vensters. Halverwege ligt de gevel iets terug, waardoor een verticale tweedeling optreedt. In het voorste deel op zowel begane grond als verdieping twee eenvoudige vensters. Op het van de kade gezien achterste, tweede gedeelte, zijn op beide bouwlagen vier kozijn dicht op elkaar geplaatst, met open draaiende bovenlichten. Op de eerste verdieping, net achter de verspringing, is de moderne brug aangeheeld.

Hier bevinden zich meerdere vensters. Aan de straatkant, voor de brug, op beide bouwlagen, twee eenvoudige vensters. Onder de brug, twee kleine bovenlichten en aan de achterkantzijde, na de brug, zijn vier vensterassen met ramen en daaronder smalle liggende kelderramen.

Hoekgevel rechts Ter Haarkade

Zijgevel Ter Haarkade met brug

Zijgevel genomen richting Ter Haarkade

Achterzijde Ter Haarkade (bouwdeel 3)

De achterzijde van het bouwdeel aan de Ter Haarkade heeft op de kop een gesloten baksteengevel. De achtergevel van het ganggedeelte heeft links een toegangsdeur met daarboven sanitaire ruimten. Deze muur is weer bekleed met geglaazuurde bakstenen in een roomwit met blauw patroon en heeft bovenlichten, die een symmetrische verdeling kennen. Daarnaast bevinden zich nog vijf vensterassen van in beton omlijste vensters met daaronder geglaazuurde bakstenen volgens dezelfde vormgeving als aan de voorzijde. In de uiterst rechte as is op de begane grond een stalen deur aangebracht. Voor alle vensters zijn valschermen aangebracht.

Achtergevel Ter Haarkade (beide)

Achtergevel bouwdeel 1 met de hal

De achtergevel van de hal bestaat uit baksteen met daarin 54 openingen, omlijst door mintgroen geschilderd beton met vooruitstekend profiel en gevuld met kleurrijk glas. Dit is een kunstwerk van Berend Hendriks.

De achtergevel van bouwdeel 1, waar zich de gangen met eenvoudige vensters en drie erkers bevinden, hebben dezelfde hoogwaardige gevelafwerking als aan de voorkant.

Op de koppen van de erkers, waarin zich twee vensterassen bevinden, zijn betonbanden aangebracht. Tussen de ramen is weer een decoratief patroon van geglazuurde bastenen aangebracht in het bekende roomwit met blauw. De gangvensters zijn eenvoudige vierkanten.

De daklijst is aan de achterzijde iets geprononceerder dan aan de voorzijde en loopt over de erkers door. Alleen bij de hal is er geen gootlijst toegepast.

Gevel hal met monumentaal kunstwerk (exterieur)

Achtergevel bouwdeel 1 (Toussaintkade)

Achtergevel bouwdeel 1 vanuit raam

Linker zijgevel Toussaintkade

De zijgevel van bouwdeel 1 ligt enkele tientallen centimeters terug ten opzichte van het metselwerk van voor- en achtergevel, waardoor deze omlijst lijkt. Rechts bevindt zich een groot muurvlak, met metselwerk dat schoongemaakt of hersteld lijkt of waar mogelijk een venster heeft gezeten. Richting achterzijde bevinden zich drie horizontaal geplaatst kozijnen van het trappenhuis richting bouwdeel 2, de gymnastiekzaal.

Linker hoek gevel Toussaintkade

Linker hoekgevel Toussaintkade

Bouwdeel 2, Het gymnastieklokaal (gymzaal)

Het gymzaal en de bijbehorende ruimten zoals kleed- en wasruimte, bevinden zich schuin links achter bouwdeel 1. Een eenlaags verbindingsstuk, met daarin meerdere deuren, zorgt voor toegang tot de hoge gymzaal. Dit is een rechthoekig lokaal met op de lange zijden vijf iets terugliggende raampartijen, met daartussen penanten. De kozijnen zijn verdeeld en hebben grote klappramen bovenin en geel plaatmateriaal boven het glas. Dit bouwdeel heeft net als alle bouwdelen een plat dak.

Zicht op bouwdeel 2, de gymzaal vanaf de Toussaintkade

Terrein voor gymzaal zijde Toussaintkade

Achterzijde bouwdeel 2, vervolg de gymzaal

Aan de achterzijde heeft de gymzaal dezelfde opbouw. In het eenlaagse verbindingstuk bevinden zich de wasruimten, van de buitenkant te herkennen aan vijf kleine vierkante bovenlichten. Deze ruimte steekt wat uit richting achterterrein. De muur is hier wit geverfd. Aan weerszijden van het witte vlak bevinden zich smalle hoge vensters met melkglas. Links van dit uitstekende deel bevindt zich een gang met mintgroen geverfde openslaande deur en een raam.

De baksteen in de gevel van de verbindingbouw naast de gymzaal is gedeeltelijk vervangen onder het brede kozijn, of hier is een deur dichtgezet.

Zicht op de was- en kleedruimte met daarachter de gymzaal

Zicht op was- en kleedruimte en gymzaal

Detail gevel was- en kleedruimte

Authentieke erfscheiding

Van de gymzaal tot aan het trafohuisje is een hoge erfscheiding aangebracht, van opengewerkte baksteen. Alle bouwdelen tezamen vormen als het ware een grote u-vorm met daarbinnen gedeeltelijk terras en grasland met her en der verspreid bomen of struiken. Het geheel oogt nu erg rommelig door alle rotzooi die verspreid ligt en de boten die op het terrein zijn opgeslagen.

Zicht op moskee in aanbouw en nieuwbouwgedeelte school

2.4 Beschrijving interieur

Indeling

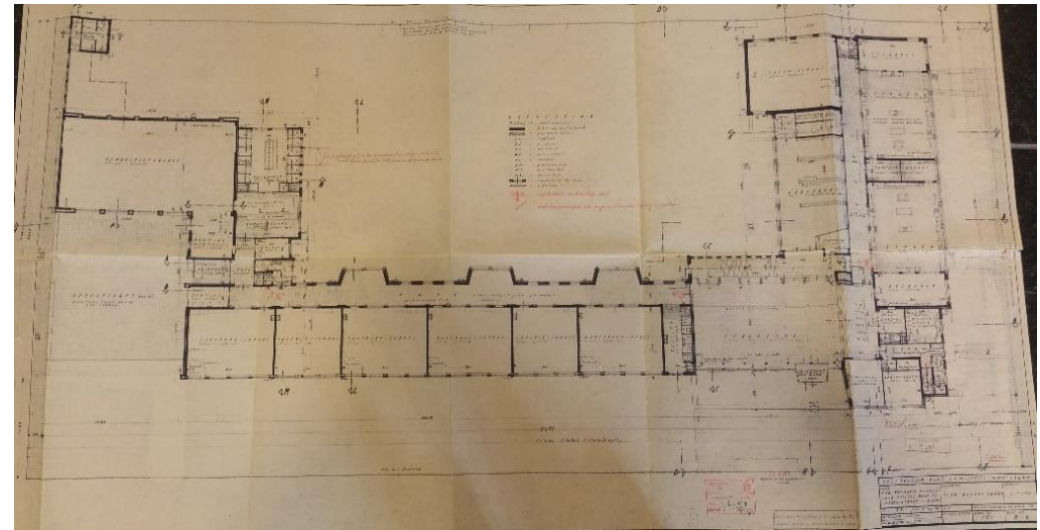
In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat de meeste gebruikruimten zich aan straatzijde bevinden en de logistieke ruimten aan de achterzijde. Vrijwel alle gebruikruimten hebben hun oorspronkelijke functie verloren en kennen nu een ander gebruik. Dit heeft consequenties voor het uiterlijk. Zo zijn er in de lokalen systeemplafonds en tussenwanden geplaatst en zijn delen van het schone metselwerk geschilderd of gestuukt. Voor de opname was er geen toegang tot de privéruimten van de studenten c.q. de voormalige lokalen, op een na, dus hier is in dit kader niet veel meer over te melden.

Meest ingrijpende wijzigingen lijken te hebben plaats gevonden in bouwdeel 3. Niet alleen is hier een doorbraak gemaakt ten behoeve van de loopbrug naar de jaren negentig bouw, zijn vensters bijgeplaatst, maar ook is hier vrij veel vertimmerd en geschilderd.

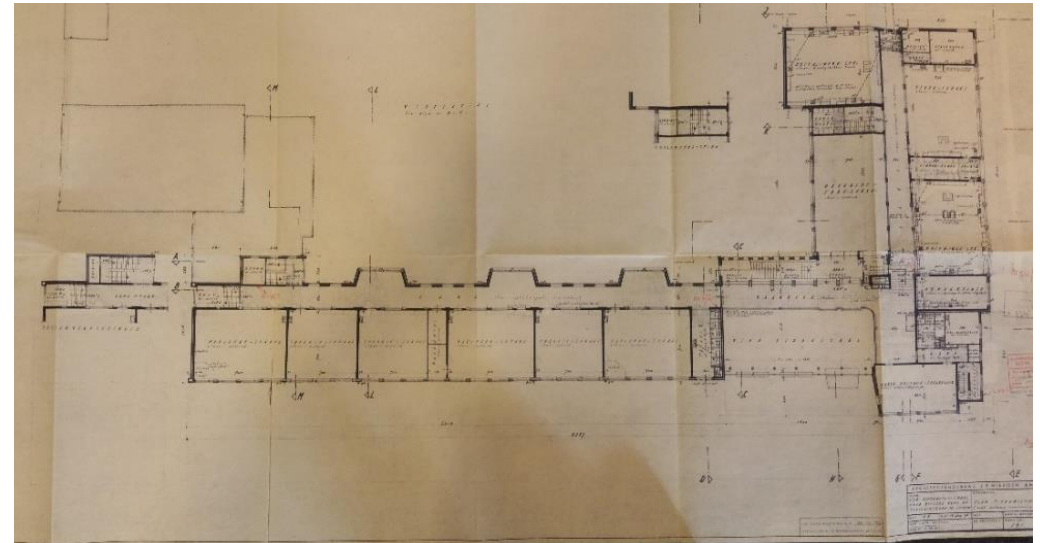
De hal is, hoewel een grote bende, nog vrijwel authentiek. De beide gangen van bouwdeel 1 zijn ook nog redelijk intact, maar wel verrommeld en het schone metselwerk is hier deels geschilderd.

De was- en kleedruimte (bouwdeel 2) is nog grotendeels authentiek, evenals de gymzaal. Ook deze is vrij authentiek, op een gesneuveld raam en schilderwerk na.

Vanwege opslag en verkeerd gebruik vindt aantasting van het gebouw plaats. Hoewel dit grotendeels oppervlakkig lijkt, is het risico dat waardevolle elementen snel of onherstelbaar beschadigen.

Plattegrond begane grond

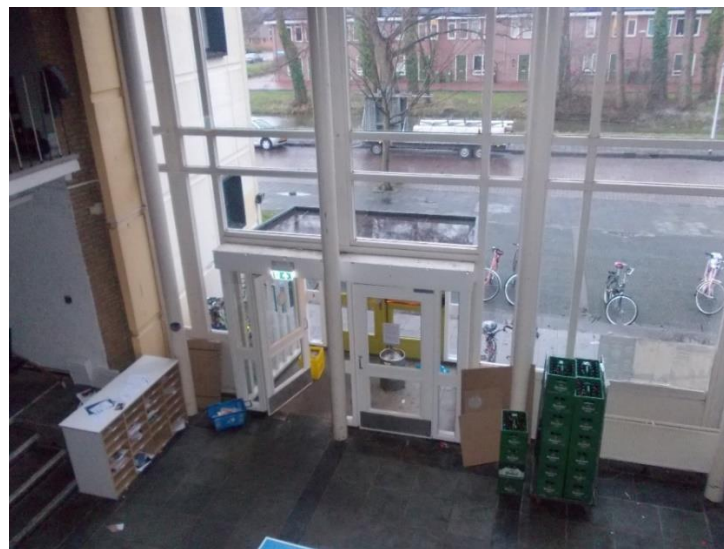
Plattegrond verdieping

De hal

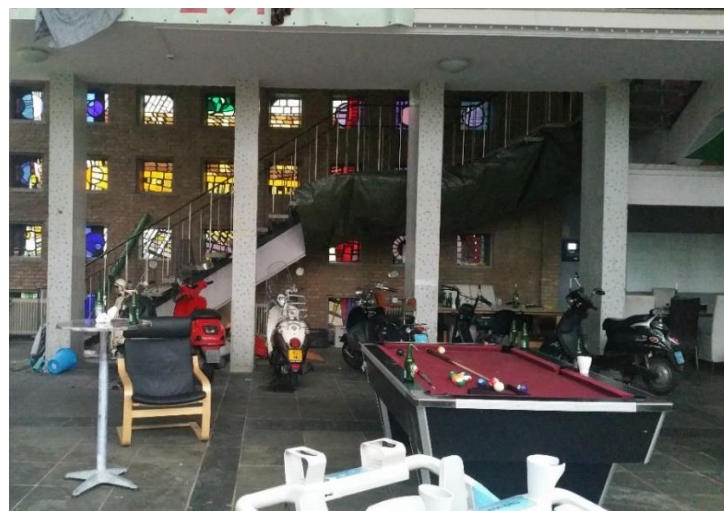
Door een klein tochtportaal in de rechterkant van de vliesgevel wordt de hal betreden. Deze is zeker monumentaal te noemen. Zowel in schaal als verschijning. De hal is twee bouwlagen hoog en heeft achterin, voor het kunstwerk van Berend Hendriks, een opgang naar boven. Dit een betonnen trap, die via een tussenplateau leidt naar een gaanderij. Hierdoor ontstaat een grote vide aan de zijde Toussaintkade. De gaanderij staat op 6 rechthoekige pilaren, die bekleed zijn met zachtgroene mozaïeksteentjes in een los patroon. De gaanderij met al zijn details is met zorg uitgevoerd. Zo zijn alle moeren van de spijlen van de reling zichtbaar bij de betonnen randen van de gaanderij, waardoor als het ware een parelrand ontstaat. Ook de bevestiging van de reling zelf is zeer zorgvuldig uitgevoerd. Zo zijn er sparingen in de stijlen van de relingbevestiging gelaten om de moeren te plaatsen.

Het betongietwerk van de trap en gaanderij is duidelijk decoratief bedoeld. Dit blijkt zowel uit de vormgeving van de dragende delen, als toevoegingen als de geïntegreerde plantenbakken aan de kunstwerkzijde. In het plafond zijn de dragende delen geprononceerd, waardoor een grid ontstaat. De natuurstenen vloeren zijn eveneens in een gridvorm gelegd, de structuur van de constructie en het plafond volgend.

Door alle rommel is de schoonheid van de hal nu moeilijk te ervaren. Verderop, in het kader over Berend Hendriks, is een foto geplaatst waar deze rommel niet op staat en dat geeft een heel ander beeld.

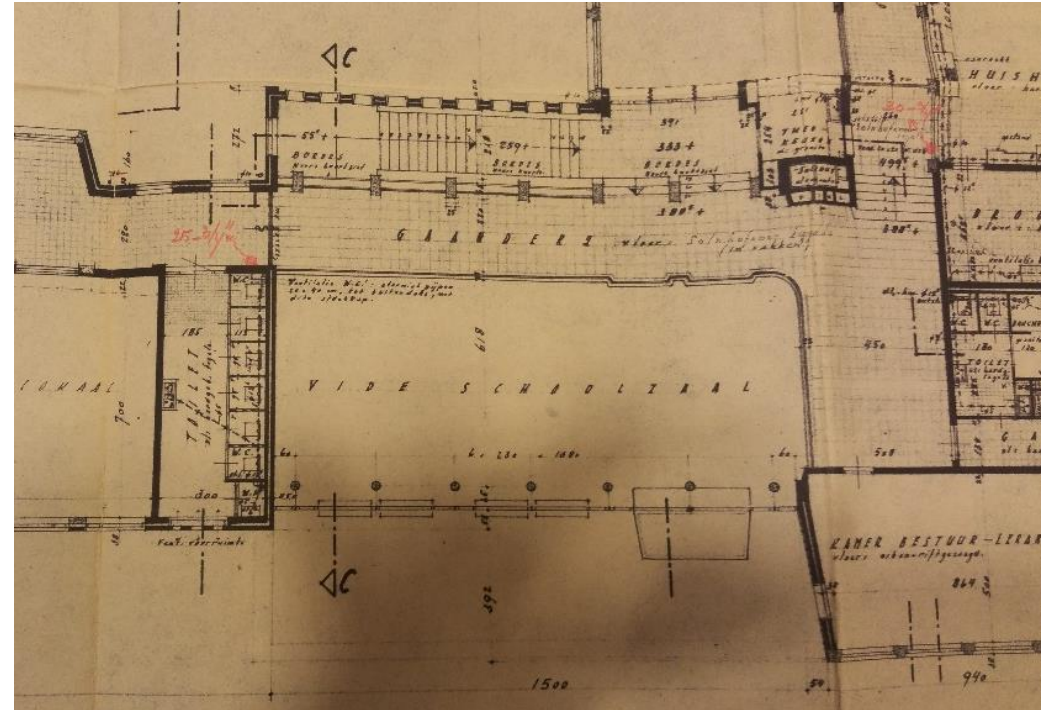
Zicht op tochtportaal en deel vliesgevel vanaf gaanderij

Zicht op trap met daarachter monumentaal kunstwerk

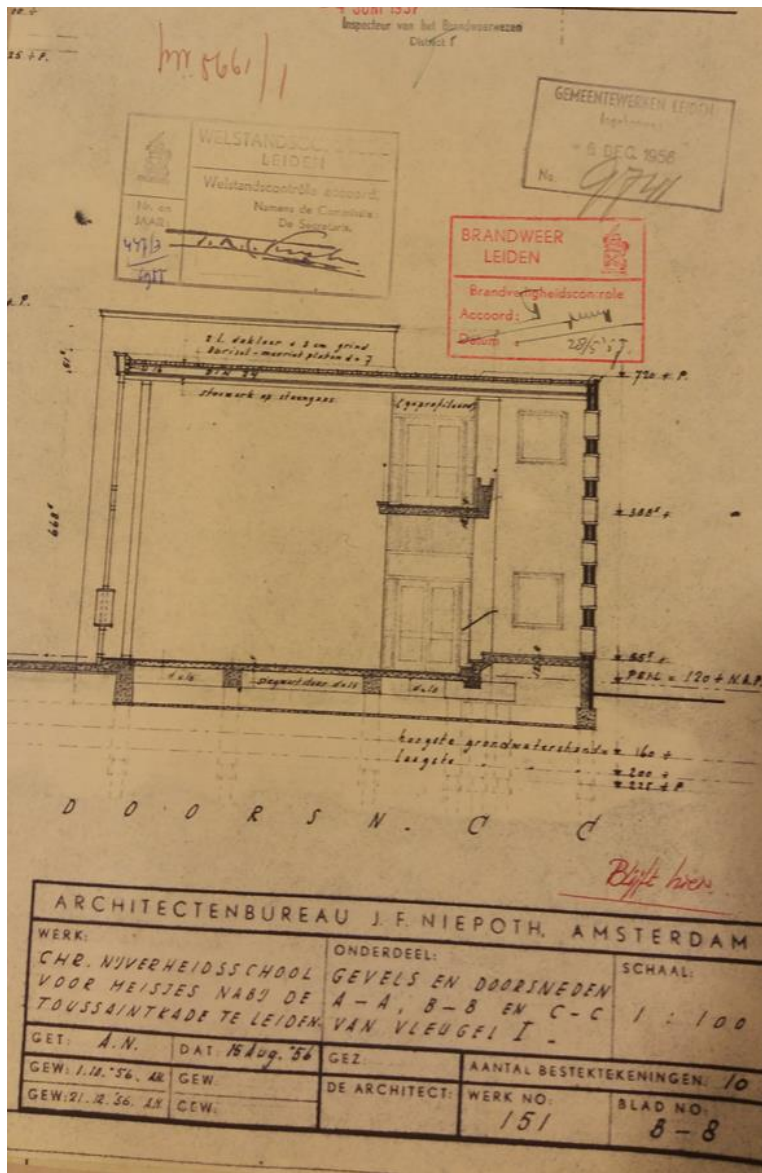
Plafond en gaanderij hal

Detail plattegrond verdieping met gaanderij

Detail plafond

Doorsnede hal

Detail vliesgevel met stuk van bouwdeel 3

Zoals aangegeven heeft de hal een vliesgevel. De pijlers staan geheel vrij van de gevel. De gevel van bouwdeel 3 schuift al het ware in de hal (bouwdeel 1). Hier is goed te zien dat de betonnen platen als het ware voor het metselwerk geplaatst zijn.

Binnendeur van het tochtportaal

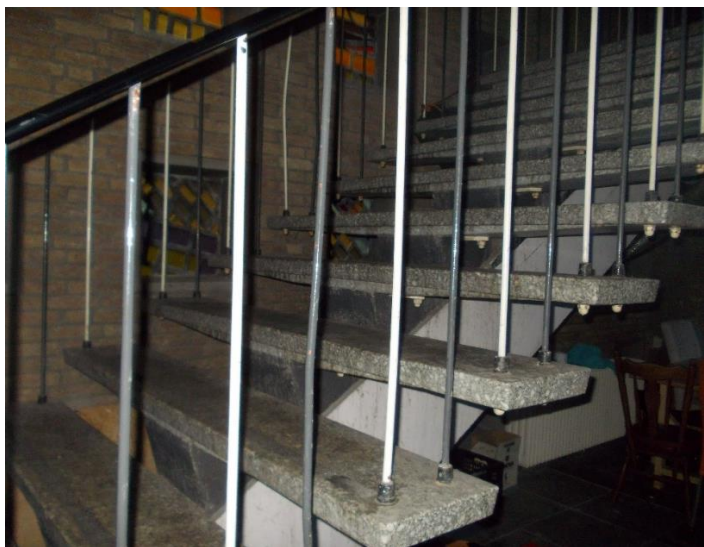
Toegang tot bouwdeel 3, achterin hal

Detail vloer hal

Detail reling trap hal

Detail trap hal

Detail betonnen trap hal

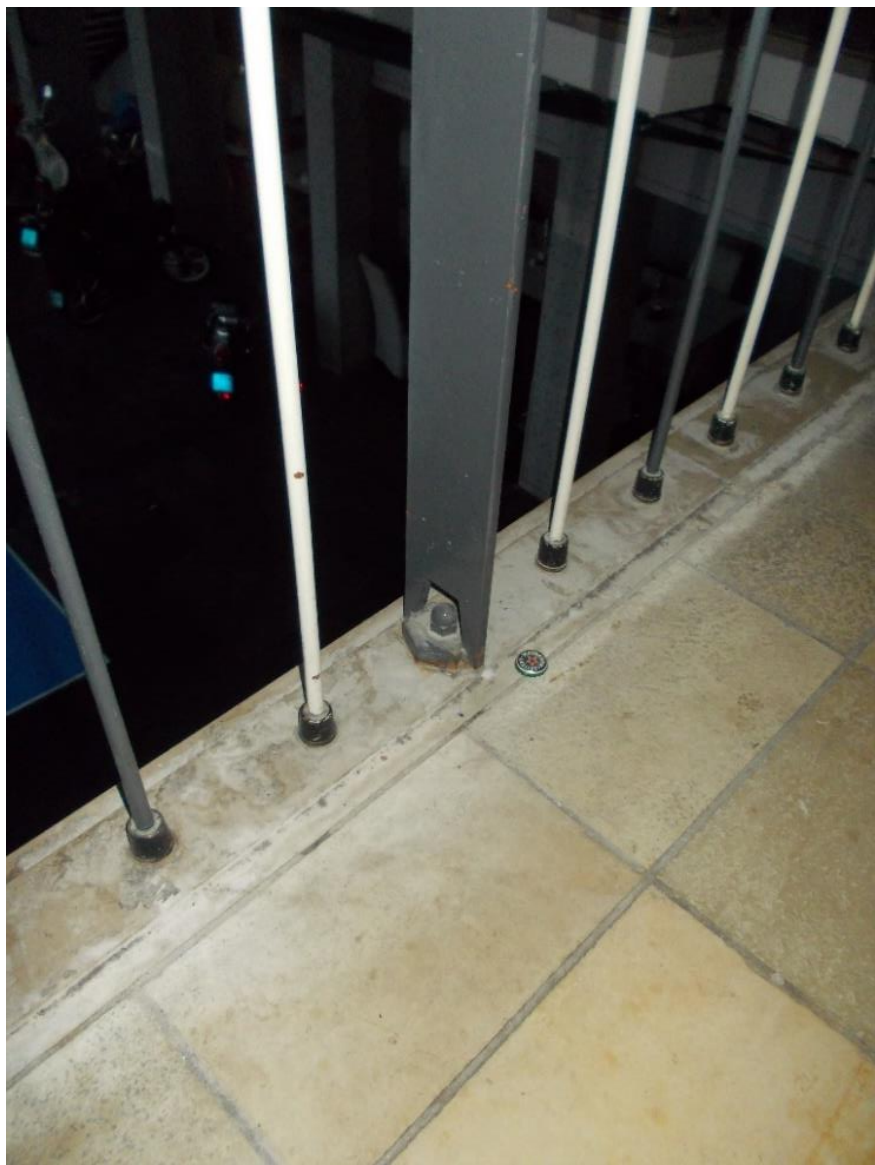
Gaanderij

Gegoten geïntegreerde plantenbakken

Plantenbak detail

Detail stijl met moer en spijlen

Berend Hendriks en Monumentale kunst aan het gebouw tijdens de wederopbouw

Op de gevel van de school is een groot kunstwerk aangebracht, genaamd 'De Opgang der Tijden' van Berend Hendriks. Het is een 54-delig glas-in-beton kunstwerk. Het is een kunstwerk dat typisch is voor zijn tijd. De uitvoering van dit kunstwerk werd mogelijk gemaakt door de 1% regeling.

Berend Hendriks

De kunstenaar Berend Hendriks (Apeldoorn 9 juli 1918- Arnhem 6 augustus 1997) werd geboren als zoon van een Apeldoornse boomkweker. Hoewel hij aanvankelijk opgeleid was om zijn vader op te volgen, besloot hij toch een ander pad in te slaan (wikipedia). Hij volgde een opleiding aan de Rijksnormaalschool voor Tekenleraren en de Rijksacademie te Amsterdam. Hij beheerste vele technieken, zoals het maken van wandtapijten, glas-in-beton, linoleumintarsia's en baksteenmozaïeken. Hij schreef, als actief lid van de Vereniging van Beoefenaars der Monumentale Kunst (vbMK) veel over de ontwikkeling van monumentale kunst en de relatie tussen kunst en architectuur. (In 1952 werd de vbMK opgericht, die zich hard maakte als belangenbehartiger, opdrachtbemiddelaar en promotor van monumentale kunst. Door middel van een brochure werden kunstenaars op de hoogte gebracht van de mogelijkheden ten aanzien van de verschillende technieken, de kosten voor ontwerp en uitvoering per vierkante meter). Naast uitvoerend kunstenaar was Hendriks tevens docent aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Arnhem en richtte

zich samen met Peter Struycken op omgevingsvormgeving. (Galema, pp. 25-27, 66 en 160).

Hendriks maakte zowel vrij werk als monumentale kunstwerken aan gebouwen in heel Nederland, onder meer in het kader van de 1%-regeling. Voorbeelden zijn, naast Leiden uiteraard, te vinden in Gouda, Hengelo, Drachten, Amersfoort (een mozaïek op de gevel van het Corderius College), Eindhoven (balkons Nieuwstraat), en een baksteenmozaïek op de gevel van de voormalige Hervormde Immanuelkerk aan het Heeswijkplein te Den Haag (zie Galema, p. 66). Hij exposeerde in het Stedelijk Museum te Amsterdam, Het Gemeentelijk Van Reekum Museum te Apeldoorn en de Hogeschool voor de Kunsten te Arnhem. Werk van hem is opgenomen in de collectie van museum CODA en De paviljoens te Almere (wikipedia).

De 1% regeling:

In 1951 werd de landelijke percentageregeling ingevoerd. Het initiatief hiertoe werd genomen door de minister van OKW, die de minister van Openbare Werken en Wederopbouw in 1946 een voorstel deed om een gezamenlijke regeling in te stellen om een percentage van de bouwkosten van alle initiatieven te bestemmen voor kunst. Na aanpassingen, onder meer het naar beneden bijstellen van het percentage en het buiten schot laten van particuliere initiatieven, en veel discussie in de jaren er op volgend, werd een regeling ingesteld. Rijksbouwmeester Friedhoff heeft hier een belangrijke bijdrage aan geleverd en gezorgd dat de voorstellen doorgezet werden. Hij zag kunst als kenmerk van het beschavingspeil en als waardemeter voor cultuur en vond derhalve dat de overheid de kunst een kans moest geven. Uiteindelijk werd de regeling ondergebracht bij de

Rijksgebouwendienst. De procentageregeling werd in september 1951 van kracht en bepaalde dat ongeveer 1,5 procent van de bouwkosten voor Rijksgebouwen bestemd kon worden voor decoratieve aankleding. Ondanks de wat onduidelijke definities, werd de landelijke regeling een groot succes en inspireerde vele gemeenten tot een vergelijkbaar initiatief.

Scholen namen een bijzondere positie in. Omdat er een opvoedkundige waarde aan kunst werd toegekend werd in 1955 besloten dat voortaan één procent van de bouwkosten van nieuwe Rijkscholen en bijzondere scholen waarvan de bouwkosten voor rekening van het Rijk kwamen kon worden besteed aan decoratieve aankleding. Door bij de opgroeiende jeugd te beginnen, moest dit uiteindelijk bij de gehele bevolking leiden tot verhoging van het esthetisch bewustzijn (Galema, pp. 15- 21).

Het glas-in-beton kunstwerk te Leiden

Hendriks maakte voor zijn kunstwerk gebruik van een combinatie van oude technieken (glas-in-lood), maar plaatst de panelen vervolgens in het bouw materiaal van de vooruitgang na de oorlog (beton) in een bakstenen wand en maakt de kunst zo letterlijk onderdeel van het gebouw, als onvervreemdbaar geheel. Doordat beton, onder invloed van architecten van het Nieuwe Bouwen, steeds vaker in het zicht werd gelaten, in plaats van enkel als constructiemateriaal te dienen, werden nieuwe mogelijkheden geschapen ten aanzien van vormgeving. De modernistische vormentaal kreeg steeds meer de overhand in de architectuur. Eerst nog ongedecoreerd, als op zichzelf staand esthetisch element, maar gaandeweg werd beton gebruikt om reliëf in aan te brengen en te combineren met andere technieken. Daardoor kreeg beton ook steeds meer betekenis in de monumentale kunst. Glas-in-beton maakt het mogelijk voorstellingen in glas te combineren met de sculpturale effecten van beton.

De 54 abstracte glas-in-lood panelen zijn allemaal uniek, maar vormen door kleurverloop en terugkerende elementen als cirkels toch een duidelijke eenheid. Hierdoor is de wand een echte blikvanger en kenmerkend voor het oeuvre van Hendriks.

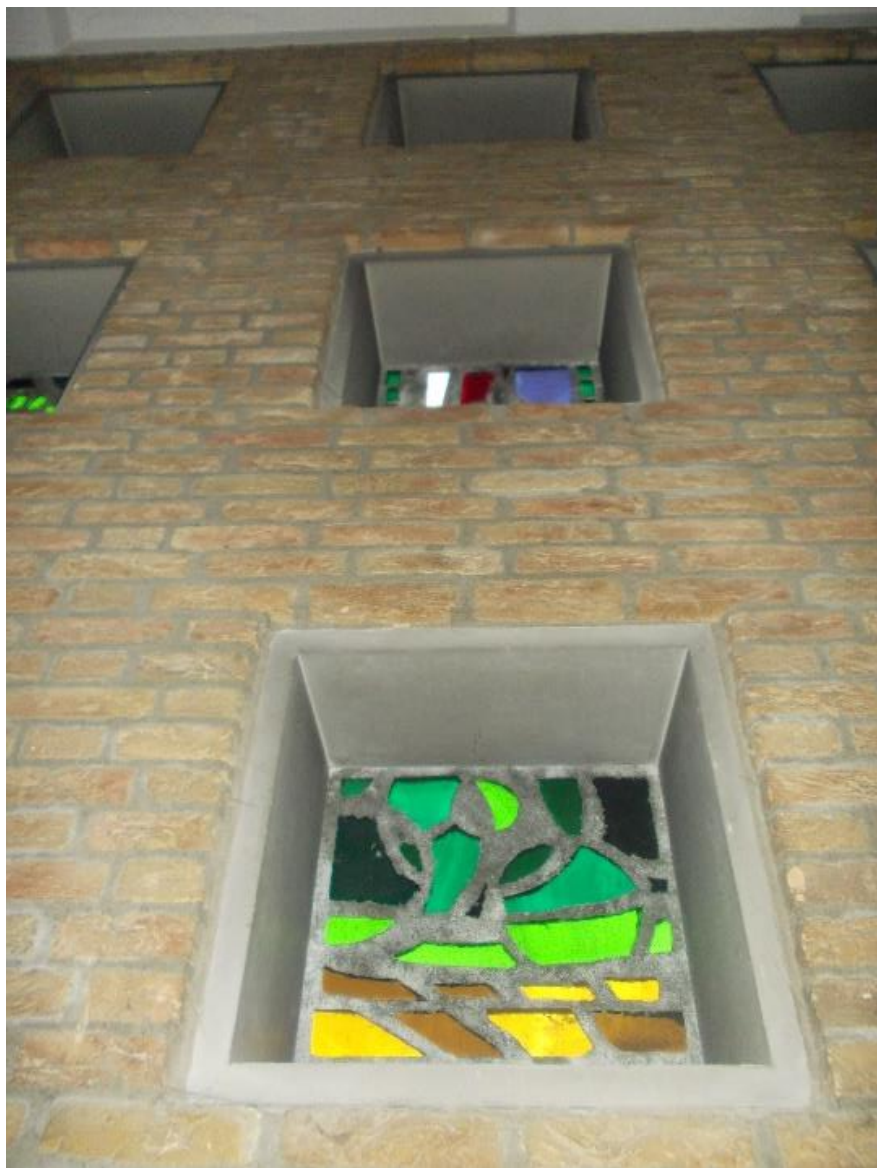

Zicht vanaf trap hal met nieuwe deur

Deel kunstwerk Berend Hendriks

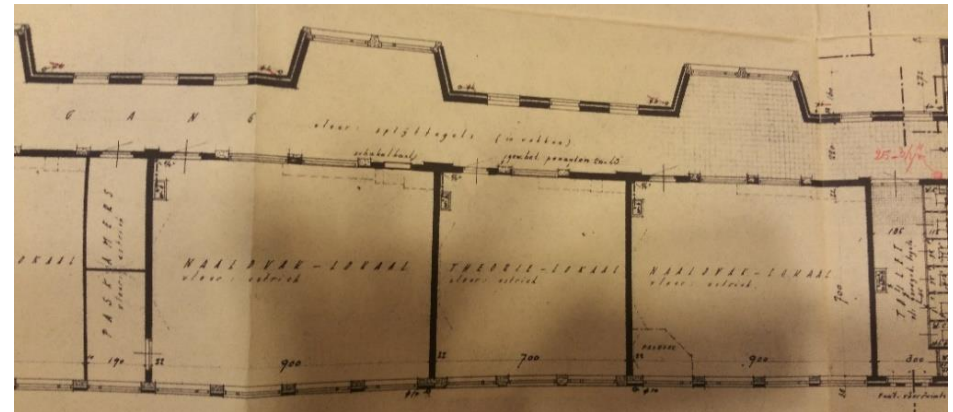
Zicht op kunstwerk van onder

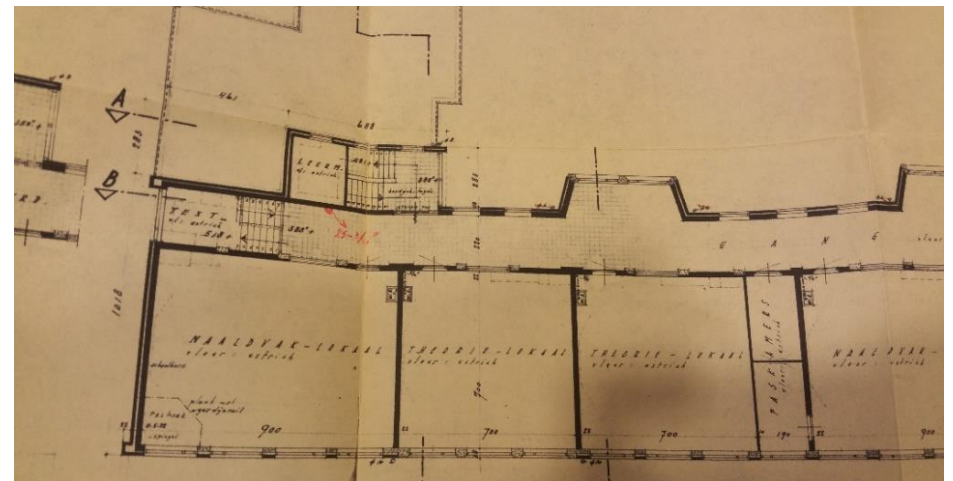
Detail kunstwerk Berend Hendriks

De gangen van bouwdeel 1

De beide gangen van bouwdeel 1 zijn vrijwel identiek. Het zijn lange smalle ruimten, met aan een zijde toegang tot de lokalen en aan de andere kant muren met vensters, afgewisseld door brede, ruime erkers. De muren van de gangen zijn bekleed met gele verblendsteen in halfsteensverband. Op de vloer tweekleurige vloertegels in een specifiek patroon. Bij de erkers is een verbijzondering van de lichtere vloertegels aangebracht, als een kader. De deuropeningen bevinden zich telkens in muurvlakken die ontstaan zijn tussen penanten, als een soort 'lisenen'. Hierdoor ontstaat een structurerend element. Door de vele toevoegingen en bewerkingen die plaats hebben gevonden, zoals plaatselijk schilder- en stucwerk, posters etc. is dit nu slecht zichtbaar. De binnengevels aan de lokaalzijde hebben afwisseld deuren in de muurdammen tussen de penanten en binnenramen. De gevels worden hierdoor doorbroken en dit geeft structuur.

Detail plattegrond gang verdieping

Detail plattegrond verdieping

Zicht op gang

Gang met erkers en decoratieve/ structurerende vloeren

Vloerdetail bij erker

Erker met dubbele vensters vanaf de gang

Detail metselwerk bij erker

Gang gezien vanaf trappenhuis bij bouwdeel 2

Deur in gang

Detail gang bij toegang tot trappenhuis bouwdeel 2

Deur in gang

Detail penant in een van de gangen.

Detail venster op gang

De sanitaire ruimten bij de gangen

De eerste deur vanaf de hal op de gangen geeft toegang tot de sanitaire ruimten. Hoewel geschilderd, zijn deze nog in vrij authentieke staat, tot de potten aan toe.

Zicht op wc-deuren vanaf gang

Raampjes sanitaire ruimte van binnen met authentiek kozijn

Het trappenhuis

Het trappenhuis van de gangen naar de gymzaal en was- en kleedruimte is misschien wel het meest authentieke gedeelte van de hele school. Er zijn hier geen ingrepen gepleegd en ook de studenten hebben zich rustig gehouden. De reling is dezelfde als in de hal is toegepast en de vloeren van de gang lopen door tot hier. Het metselwerk is schoon gebleven zoals oorspronkelijk de bedoeling was.

Trappenhuis tussen bouwdelen 1 en 2

Kozijnen in trappenhuis

Detail stalen kozijn trappenhuis

Detail reling en vloer trappenhuis

Glazen pui trappenhuis naar buiten

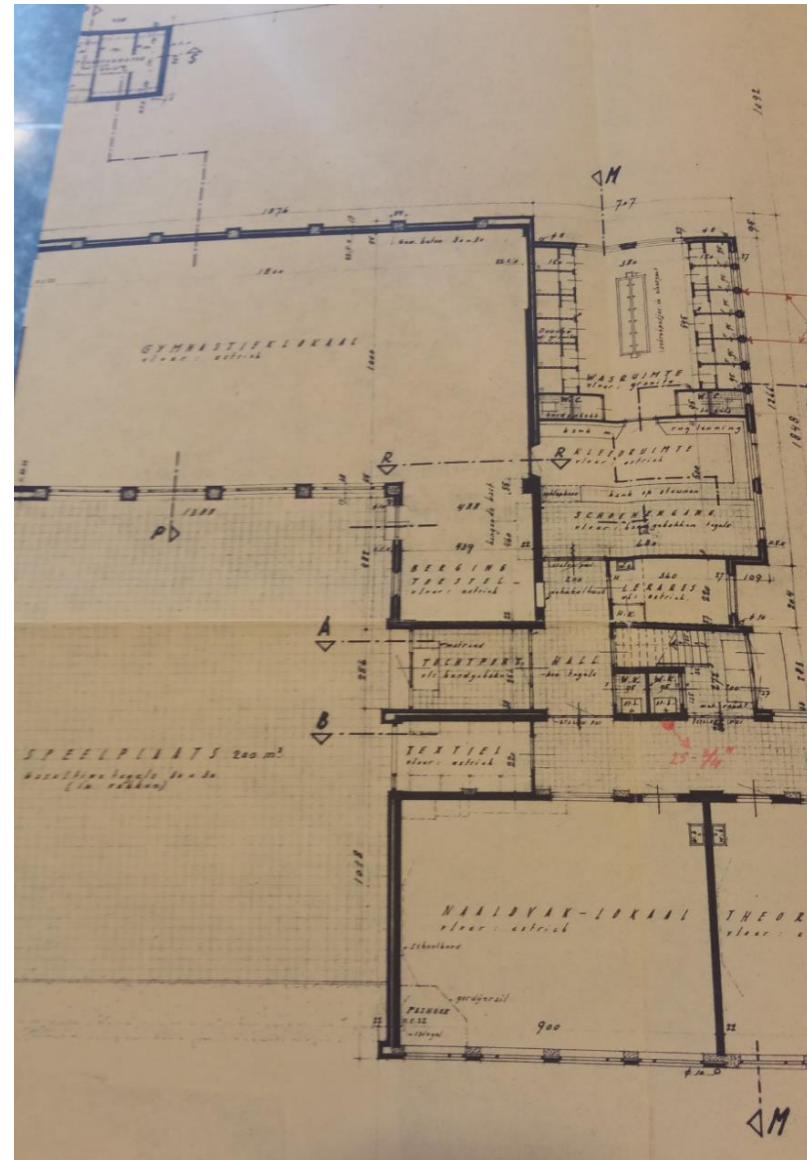
Deur op begane grond vanuit trappenhuis gezien

Deur (achterzijde bouwdeel 2)

De gymzaal en was- en kleedruimte

Vanaf het trappenhuis is de gymzaal met was- en kleedruimte te bereiken.
Veel authentieke details zijn nog aanwezig, zoals de tegels en vloeren.
Ook bevinden zich in belendende ruimten nog details zoals inbouwkast en fontein.

Plattegrond begane grond bouwdeel 2

Overgang tussen gang en wasruimte

Overgangsruimte met oude fonteinafvoer

Was- en kleedruimte

Wasbak in een van de cellen

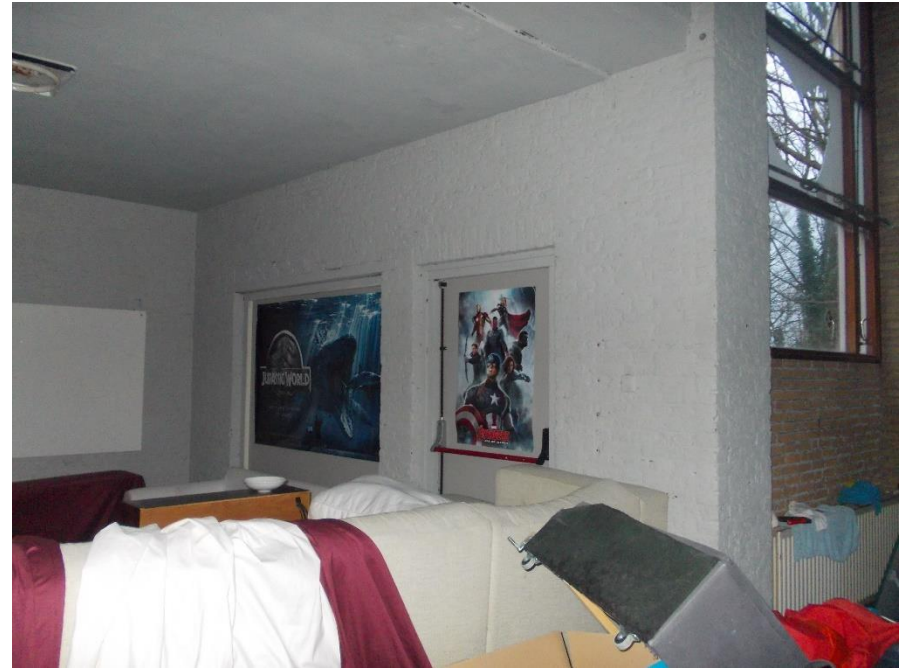
Belendende ruimte met inbouwkast

Fontein in belendende ruimte

Ingang vanaf gang naar gymzaal

Aan gymzaal grenzende ruimte (oorspronkelijk opslag)

Gymzaal zijde Toussaintkade

Tegenoverliggende wand gymzaal

Plafond gymzaal

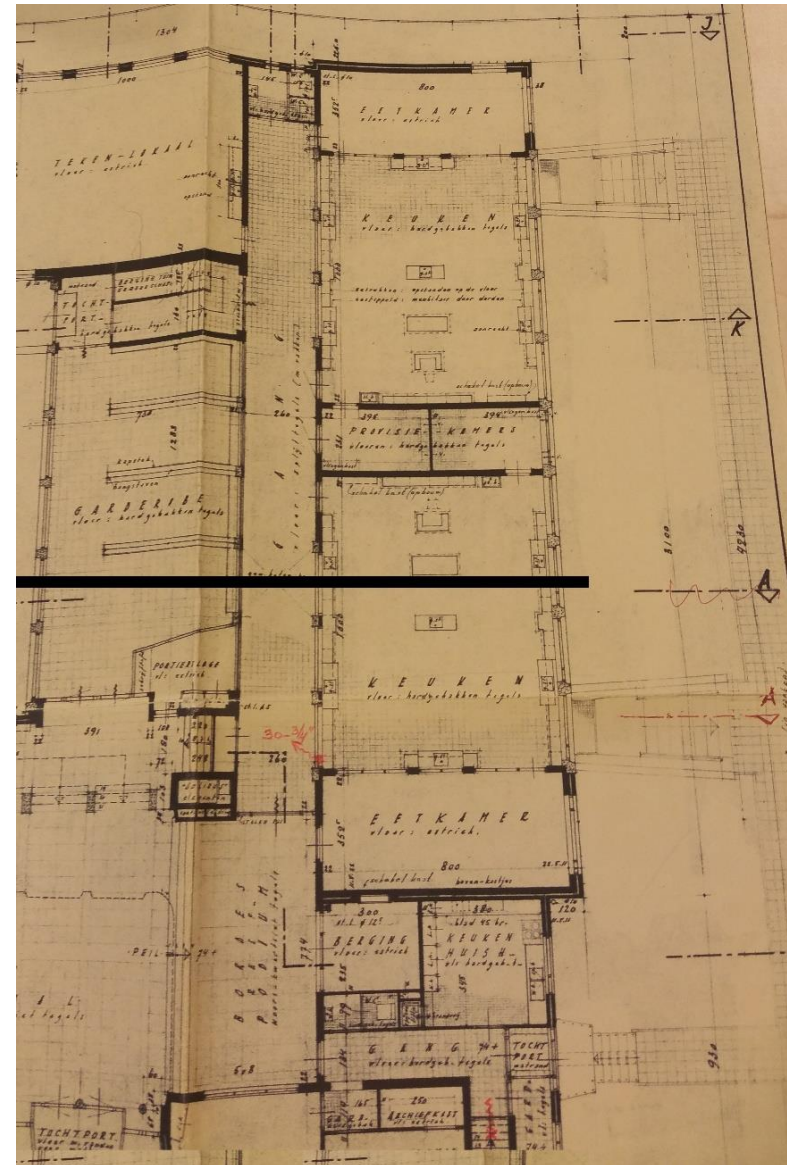
Bouwdeel 3, interieur

Meest ingrijpende wijzigingen lijken te hebben plaats gevonden in bouwdeel 3. Niet alleen is hier een doorbraak gemaakt ten behoeve van de loopbrug naar de jaren negentig bouw, zijn vensters bijgeplaatst, maar ook is hier vrij veel vertimmerd en geschilderd.

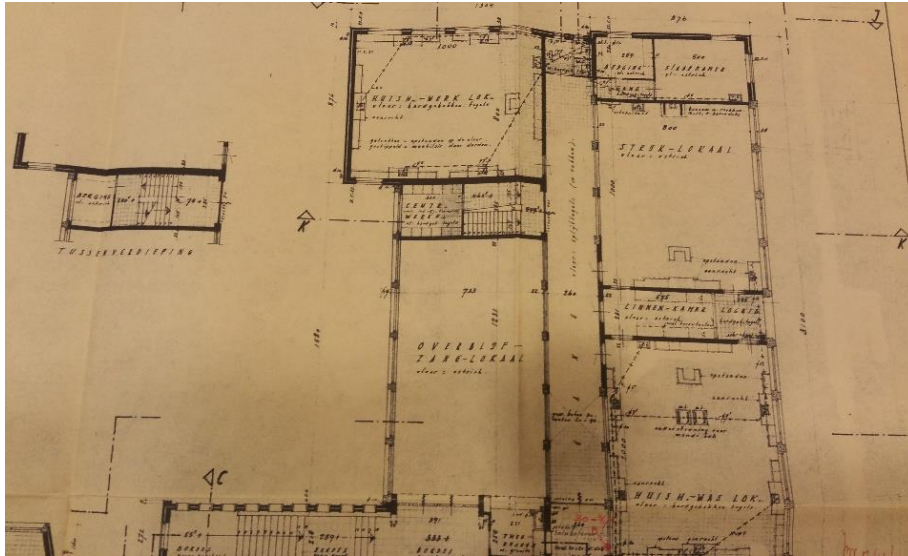
Bouwdeel 3 is het meest verbouwd van alle bouwdelen. Door alle toevoegingen zoals systeemplafonds, gipswanden, maar ook het kleurige schilderwerk, is dit bouwdeel nauwelijks leesbaar. Vermoeden is, dat wanneer de toevoegingen verwijderd worden, de oorspronkelijke indeling en veel authentieke elementen weer zichtbaar worden. Niet alles zal verdwenen zijn. Op de oorspronkelijke plattegrond is zichtbaar hoe de indeling geweest is.

Kelders bouwdeel 3

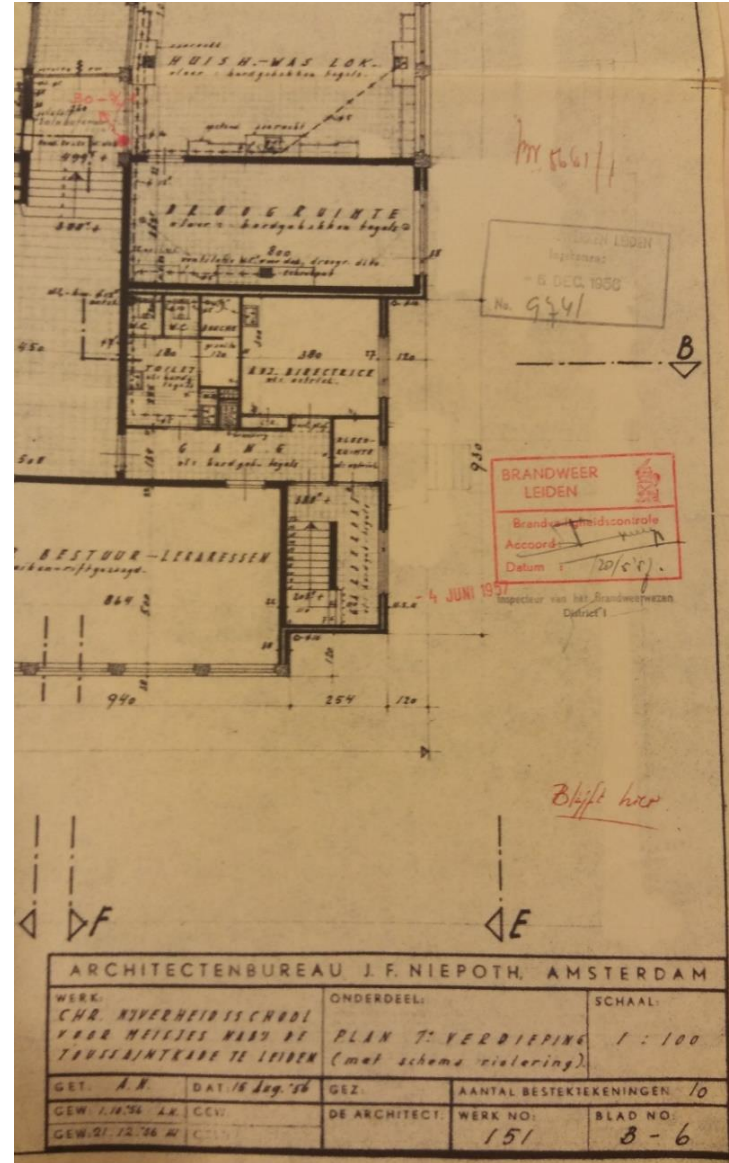
Bouwdeel 3 is in zijn geheel onderkelderd. Deze kelder is manshoog. De kelder is niet meegenomen in deze opname.

Plattegrond bouwdeel 3 (zijde Ter haarkade)

Detail plattegrond bouwdeel 3, verdieping

Detail plattegrond bouwdeel 3, verdieping

ARCHITECTENBUREAU J. F. NIEPOTH, AMSTERDAM					
WERK:		ONDERDEEL:		SCHAAL:	
CHR. NIVERTHOISSCHOOL		PLAN 7: VERDIEPING		1 : 100	
Voor HUISJES WAB DE		(met schema riolering)			
GET. A. R.	DAT. 16 Aug. '56	GEZ.	AANTAL BESTEKTEKENINGEN 10		
GEW. 1.10.56 A.R.	CEV.	DE ARCHITECT.	WERK NO.	BLAD NO.	
GEW. 01.12.56 A.R.			151	3-6	

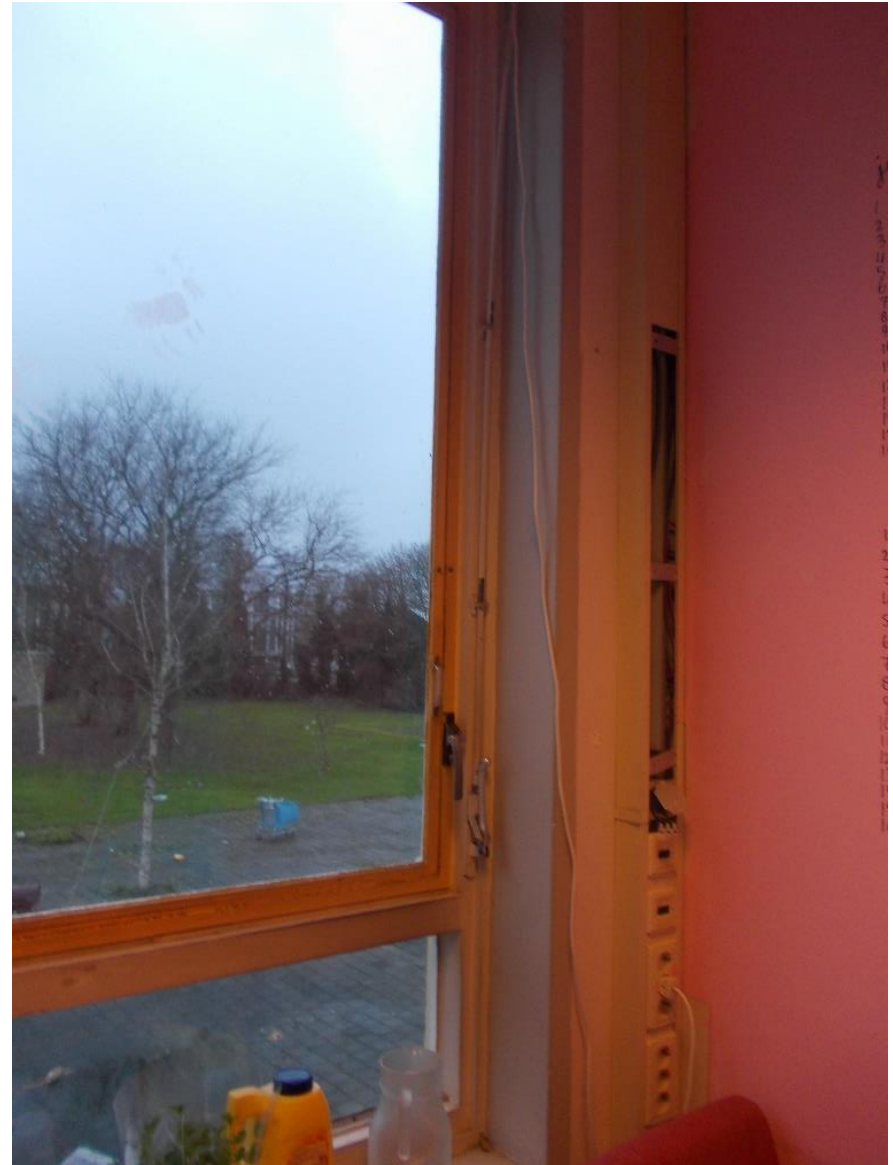
Voormalige garderobe?

Voormalige garderobe?

Systeemplafond en nieuwe wand

Detail kozijn

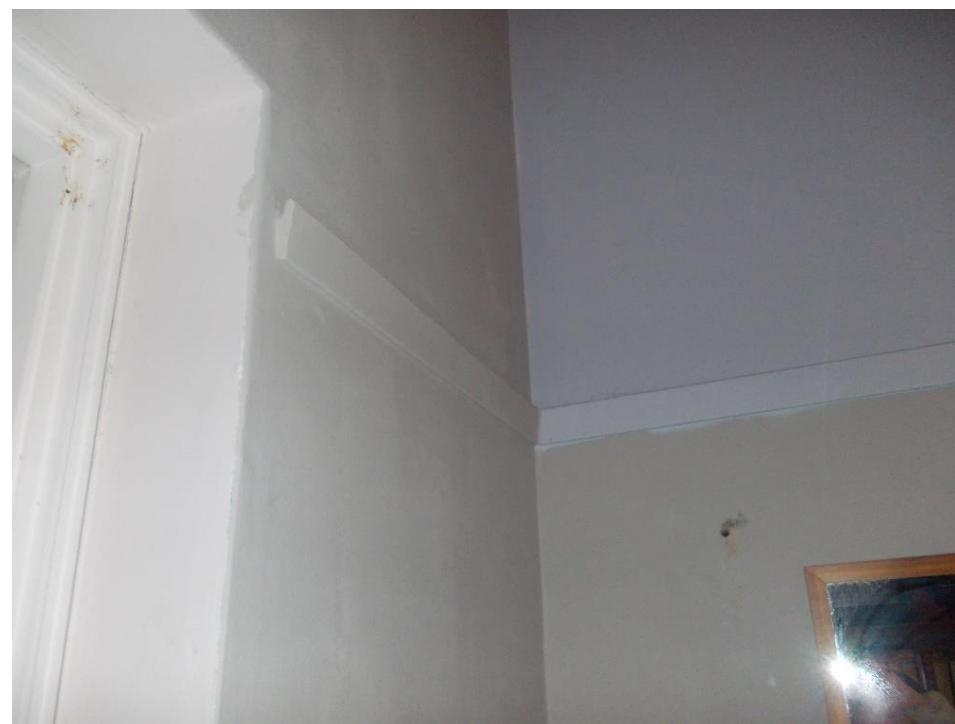
Gang naar jaren negentig bouw

Deur naar loopbrug op verdieping

Recent geplaatste wand

Oude wandlijst in een van de ruimten

Kozijndetail bouwdeel 3

Structuur

De structuur van de school wordt bepaald door een sterke variatie in horizontale en verticale geleiding. Hoewel de bouwmassa sterk horizontaal is, zijn er zowel aan de buitenkant en ook aan de binnenkanten sterke verticale geleedende elementen, zoals de verbijzonderingen van beton rond de vensters, de penanten en de muurdammen. Bij de langgerekte horizontale gangen zorgen de erkers voor een ritmische doorbreking. In de hal is de structuur nog wel het sterkst merkbaar en herkenbaar. Zo zijn de dragers en liggers in de pui benadrukt door hun geprononceerdheid, weliswaar rank in verschijning. De constructie is hier bewust zichtbaar gemaakt.

Vliesgevel hal met verticale en horizontale geleiding

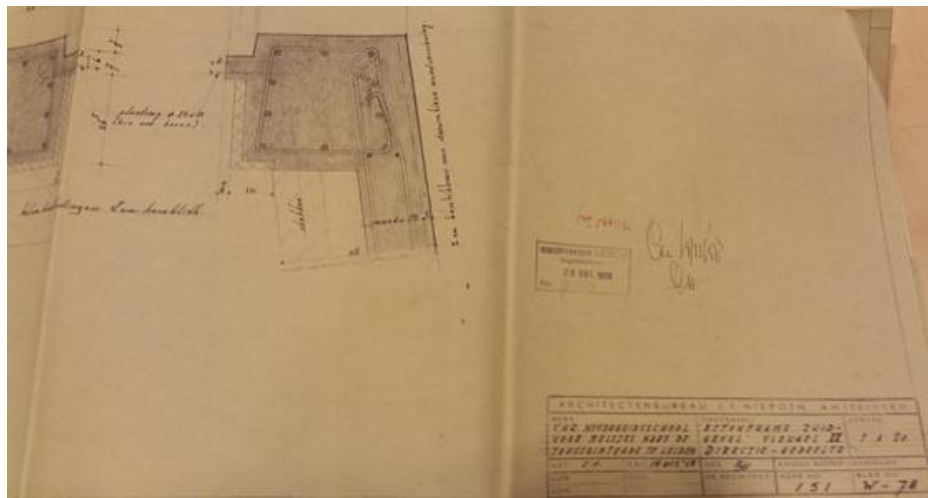
Detail pijler achter de vliesgevel

Fundering en constructies

De fundering en constructies zijn essentieel voor het schoolgebouw. Hoewel er veel baksteen is gebruikt, is het betonskelet dragend. Niepoth ontwierp de betonconstructie samen met Civiel Ingenieursbureau Bish en partners uit Den Haag. De uitvoering beruste bij Van Baarsen-Egas uit Amsterdam. Alles werd zorgvuldig doorgerekend en uitgetest in Delft. (Bouwarchief en B&W nr. 11).

In het bouwarchief van de gemeente Leiden is alles bewaard gebleven. Gezien de vraag van de opdrachtgever wordt er voor deze opname niet verder ingegaan op de fundering en constructies. Mocht dit nodig blijken dan kan dit altijd nog plaatsvinden.

Detail gewapend beton

Afwerking voormalige lokalen (nu kamers)

Zoals aangegeven is de oorspronkelijke situatie niet te beoordelen. Momenteel zit er een systeemplafond en gipswanden.

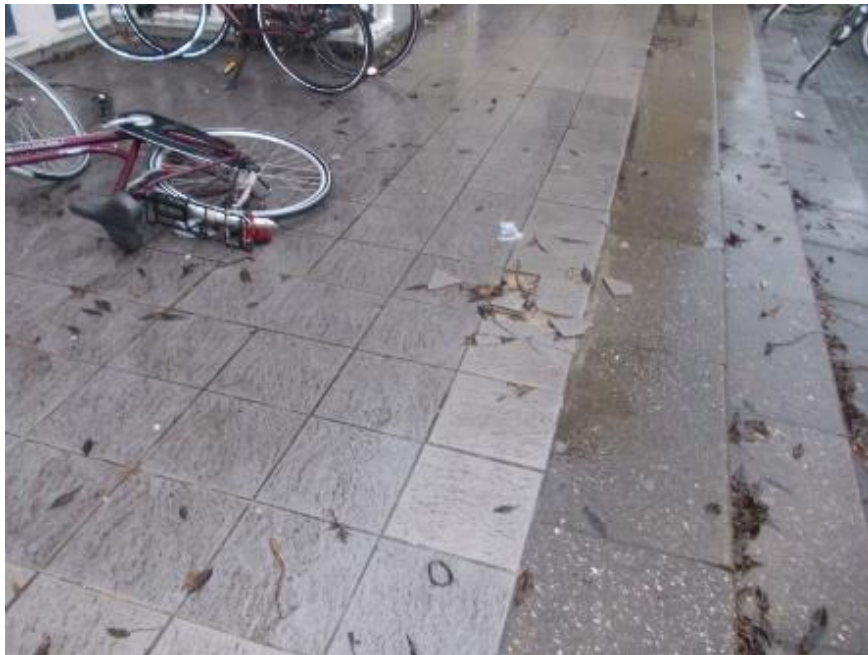
Detail plafond en wand kamer

Inrichting terrein en tuin

De oorspronkelijke tuinaanleg is vrijwel geheel verdwenen. Aan de straatzijde evenals op het binnenterrein is de grond niet individueel verkaveld. Aangezien de oorspronkelijke functie schoolgebouw is, is dit ook logisch.

Aan de Toussaintkade is vooral gras met bomen en struiken aan te treffen. Aan de Ter Haarkade heeft herinrichting t.b.v. parkeren plaats gevonden. De inrichting voor de ingangspartij kan origineel zijn, maar is vermoedelijk ook later (jaren '80/'90?).

Aan de achterzijde liggen nog stukken terras en grasland met her en der een verdwaalde boom. Aan de achterzijde is alleen de erfscheiding tussen gymzaal en trafohuis waarschijnlijk authentiek, evenals wat van de grotere bomen.

Stoep voor hoofdingang (links) en rolstoelopgang

3. BOUWGESCHIEDENIS

3.1. Samenvatting belangrijkste bouwfases

Bouwfase I	1956- 1958	Ontwerp en bouw school Bouwvergunning verleend 10 mei 1958
Bouwfase II	1981-82	Verbouw gevels Bouwvergunning verleend 19 oktober 1982
Bouwfase III	?	Plaatsen loopbrug tussen bouwdeel 3 en jaren negentig bouw
Bouwfase VI	2014	Het tijdelijk wijzigen van het gebruik van de voormalige schoolgebouwen en de sportvelden ten behoeve van het veertigste lustrum van sociëteit Minerva omgevingsverg. verleend 30 april 2014
Bouwfase V	2014	Tijdelijk plaatsen van vier nooddeuren voor een periode van vijf jaar Omgevingsverg. verleend 25 juni 2014
Bouwfase VI	2015	Monumentenvergunning, Wijzigen indeling Omgevingsverg. verleend 4 februari 2015

Bij de bouwfases zijn alleen die wijzigingen meegenomen die direct van invloed op het schoolgebouw zijn. Het plaatsen van noodlokalen op het terrein van de school en dergelijk zijn dus buiten beschouwing gelaten.

**Eerste steen, direct links naast de hal
Helaas beschadigd en slecht leesbaar vanwege graffiti**

3.2 Bouwfase I

Ontwerp en bouw school

De Christelijke Nijverheidsschool voor Meisjes Boshuizen is ontworpen door J.F. Niepoth in 1956 en in gebruik genomen in 1959 (officiële opening 1960). Opdrachtgever was de vereniging voor Christelijk Nijverheidsonderwijs voor Leiden en Omstreken.

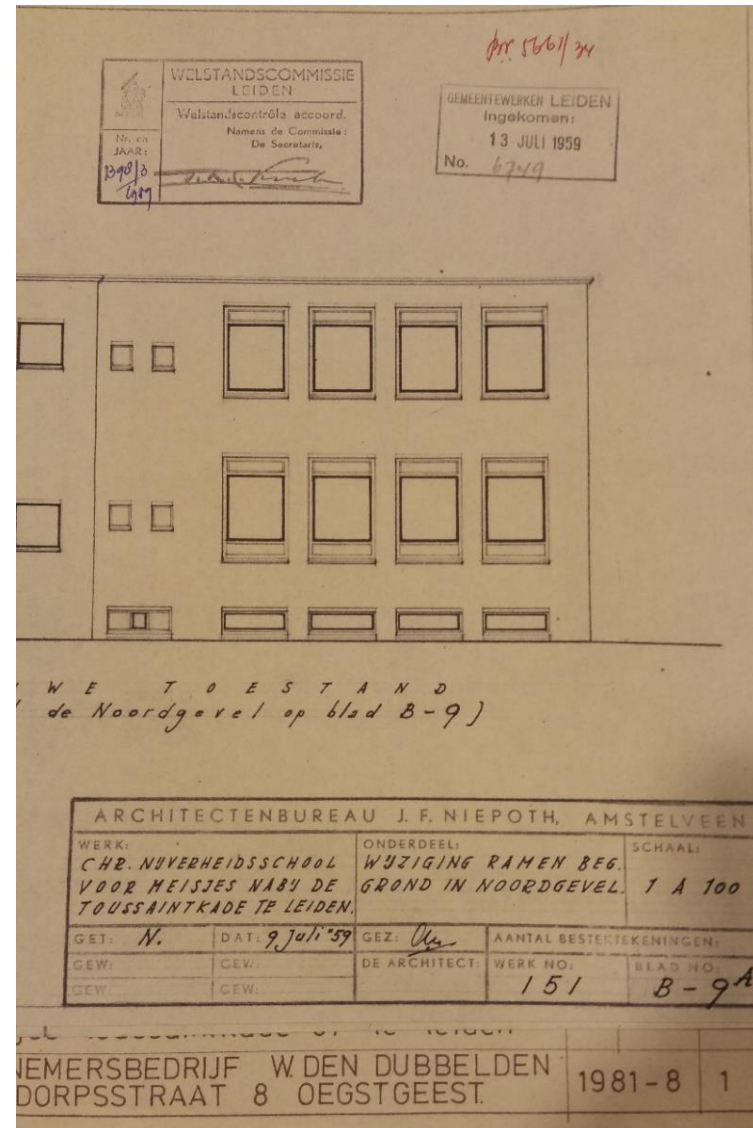
Zoals aangegeven heeft het schoolgebouw een betonskelet met baksteenvulling. Het oorspronkelijke ontwerp is nog goed herkenbaar, op enkele specifieke locaties na. Het oorspronkelijke ontwerp is nog opvallend intact. Dit geldt zowel voor het exterieur als het interieur. Uit de foto's bij de beschrijving is duidelijk herleidbaar wat er, los van de officiële aanvragen, met name aan het interieur veranderd is. Dit betreft vooral schilder- en stucwerk op de gangen.

3.3. Bouwfase II

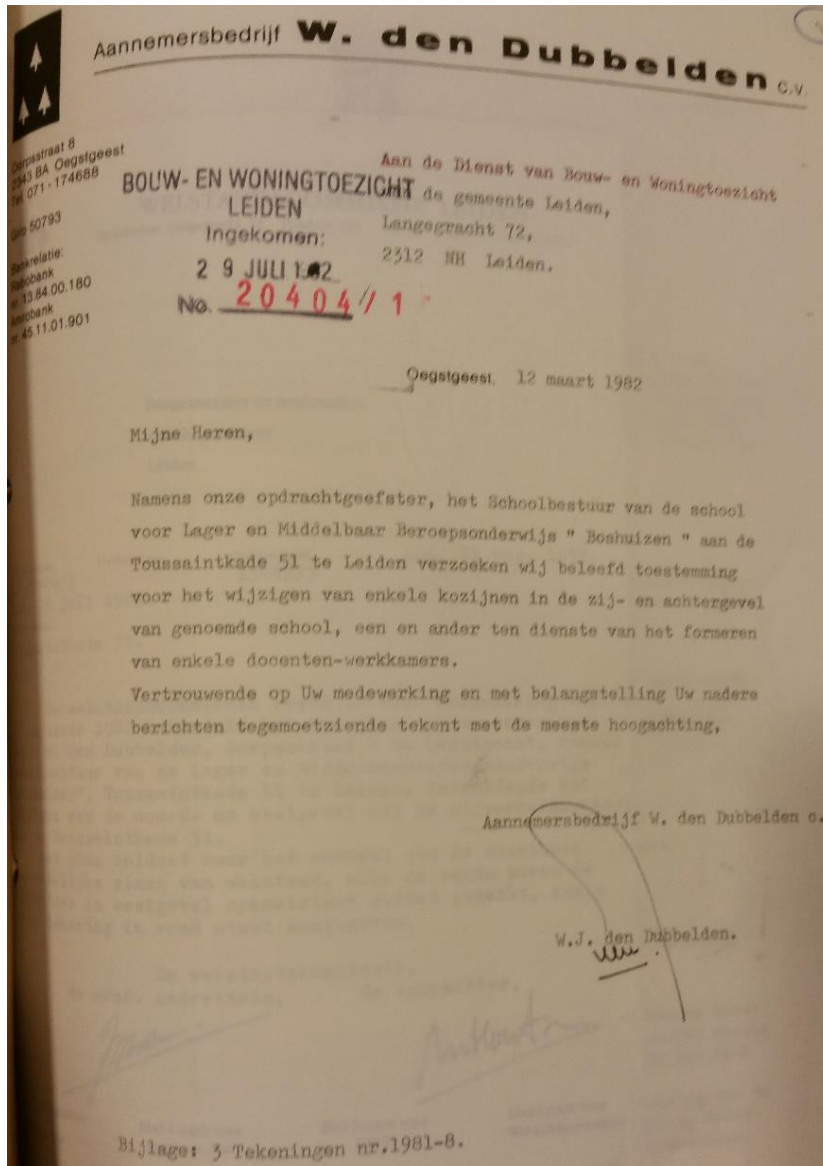
Verbouw gevels

In de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt een aanvraag gedaan de ramen op de begane grond in de zij- en achtergevel van bouwdeel 3 te wijzigen. Er moeten werkkamers voor docenten gecreëerd worden.

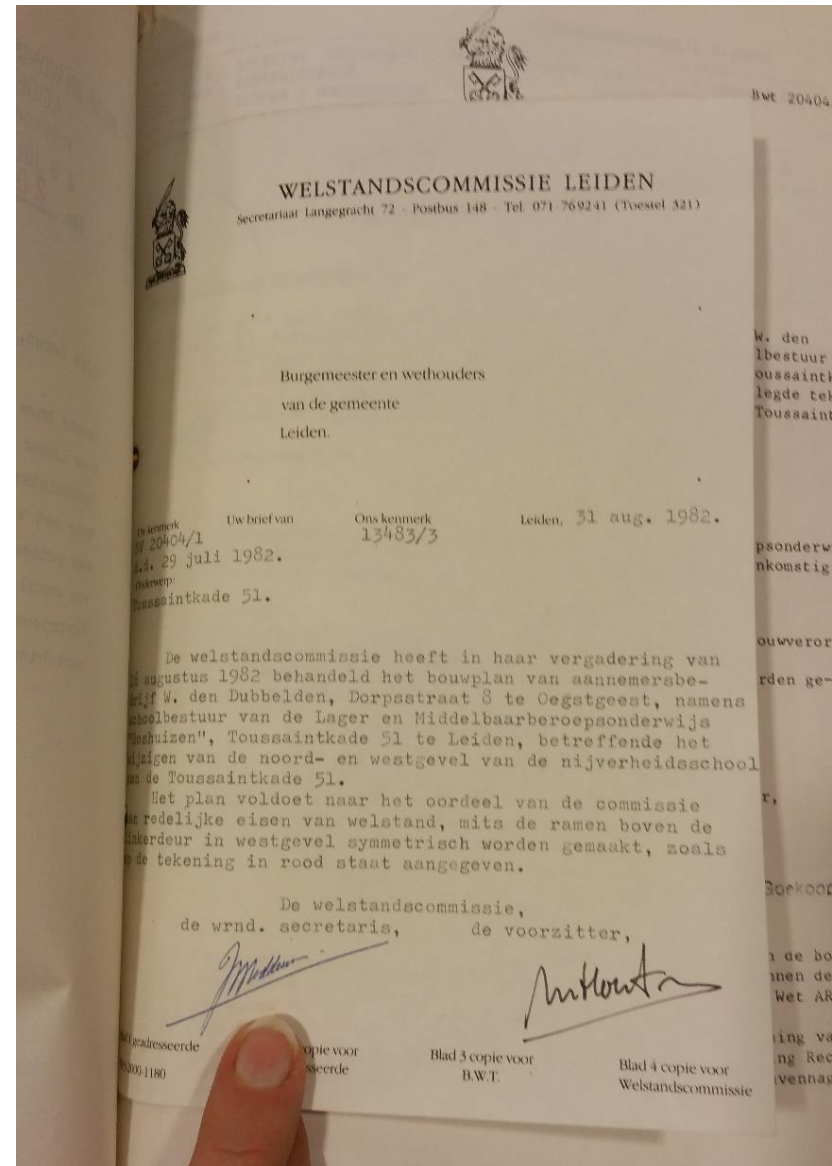
Wederom niet echt een ingrijpende verandering ten opzichte van de architectuur van de school en alleen bij goede beschouwing herleidbaar.

**Aanzicht zijgevel Ter Haarkade,
waar de nieuwe vensters moesten komen (bouwfase II)**

Beleefd verzoek tot wijziging (bouw fase II)

Welstandsadvies (bouw fase II)

3.4. Bouwfase III

Plaatsen loopbrug tussen bouwdeel 3 en jaren negentig bouw.

Wegens tijdgebrek en omdat het een kleine ingreep betreft, die redelijk reversibel is, zijn de bouwtekeningen niet opgevraagd. Indien nodig kan dit in een later stadium plaatsvinden. De foto's in de beschrijving van ex- en interieur geven een goed beeld van de situatie.

3.5. Bouwfase IV

Het tijdelijk wijzigen van het gebruik van de voormalige schoolgebouwen en de sportvelden ten behoeve van het veertigste lustrum van sociëteit Minerva.

Voor zover te zien aan het pand en te vinden in het archief zijn er geen sporen van deze tijdelijke ingreep zichtbaar.

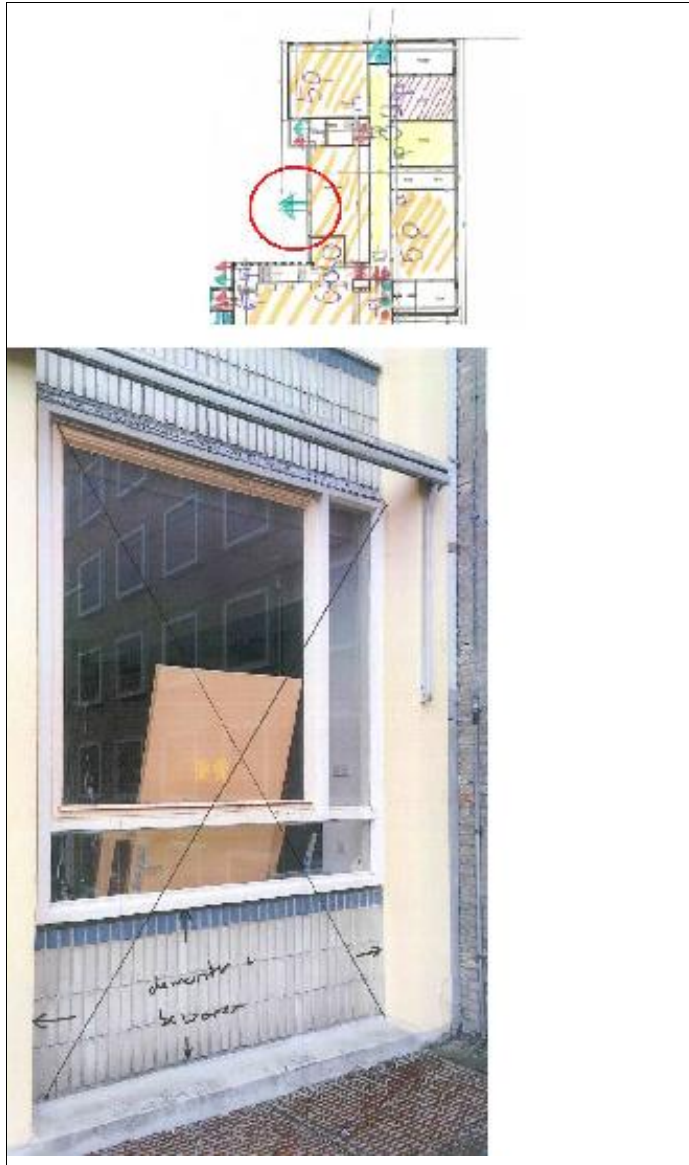
3.6. Bouwfase V

Tijdelijk plaatsen van vier nooddeuren voor een periode van vijf jaar

In 2014 is er een verzoek gekomen enkele deuren van de school te vervangen of te plaatsen, waarschijnlijk in verband met veiligheid. Met name de vervanging van de achteruitgang van de hal naast het kunstwerk van Hendriks is een verarming ten opzicht van de oorspronkelijke situatie.

Deurvervanging achterkant hal tegenover opgang trap (bouwfase V)

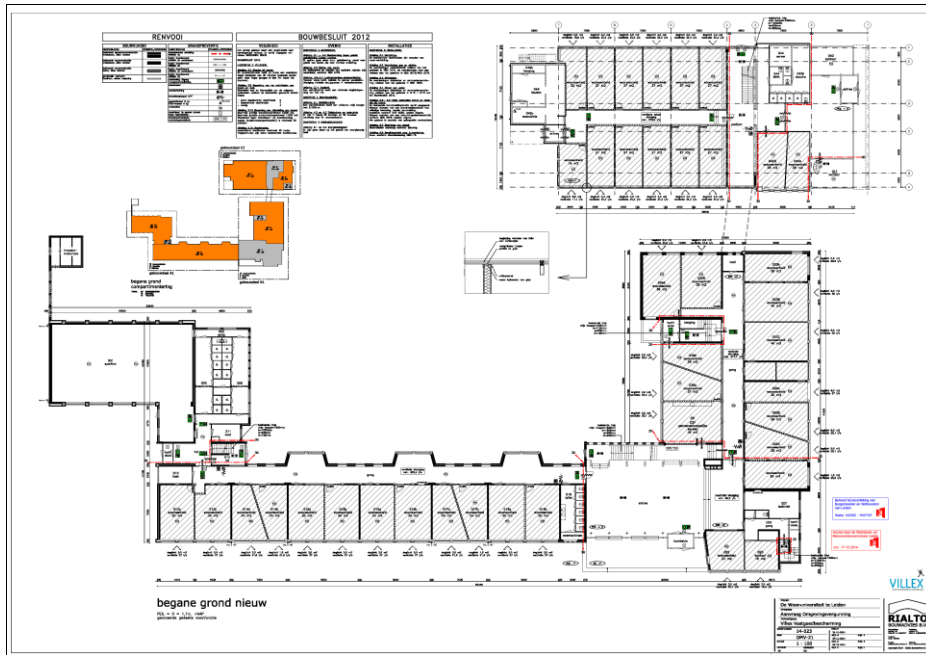
Deur gevel achterzijde Ter Haarkade (bouwfase V)

3.7. Bouwfase VI

Monumentenvergunning, Wijzigen indeling

In 2014 is een omgevingsvergunning voor het realiseren van studentenhuisvesting aangevraagd door Villex Vastgoedbescherming (beheerder van het pand). De ruimtelijke onderbouwing (www.ruimtelijkeplannen.nl via www.leiden.nl) geeft meer inzicht in het voorstel en de achtergronden. Uiteindelijk is hier vergunning voor verleend. In 2015, toen het schoolgebouw reeds tot monument benoemd was, is de school daarom verbouwd. Dit is op dusdanige wijze gebeurd dat de meeste ingrepen reversibel lijken, zoals de systeemplafonds en gipswanden in de lokalen. Omdat er geen toegang was tot de lokalen (op een na), is verder niet na te gaan op welke wijze de oorspronkelijke lokalen beïnvloed zijn door deze situatie. De ontruimingsplattegronden (autocad versie 2015) geven inzicht in hoe de huidige indeling van de lokalen is.

Doordat het overal een grote bende is zijn niet alle ruimten te bezichtigen. Het is duidelijk dat bewoning door studenten wel degelijk van invloed is op het monument. Zo hebben met name de gangen, waar het schoon metselwerk gedeeltelijk beschilderd en gestuukt is, te lijden gehad.

Begane grond nieuwe situatie (bouwfase VI)

Ontruimingsplattegrond verdieping, huidige situatie

4. WAARDESTELLING

In dit hoofdstuk wordt de monumentenwaardering van de voormalige school beoordeeld. Dat gebeurt met betrekking tot stedenbouwkundige, architectuurhistorische en cultuurhistorische aspecten. Tot slot wordt de bouwhistorische waardering aangegeven. Dit gebeurt zowel op de bouwhistorische waarderingskaarten, waar met drie kleuren de waarde wordt aangegeven, als in toelichtende teksten. De waardering is gebaseerd op authenticiteit en integraliteit. Vanwege tijdgebrek is gekozen te werken met kopieën van de originele bouwtekeningen en deze handmatig te kleuren.

De monumentwaarde is onderverdeeld in drie categorieën: Hoog, positief en indifferent.

	<p>Hoge monumentwaarde: Deze waarde geldt voor onderdelen die authentiek zijn, en bepalend voor het monumentale karakter. Indien mogelijk zouden deze onderdelen ongewijzigd moeten blijven</p>
	<p>Positieve monumentwaarde: Geldt voor onderdelen die in principe bescherming verdienen omdat ze het object zijn monumentaliteit verlenen, maar op zichzelf niet uniek of heel bijzonder zijn.</p>
	<p>Indifferent: Indifferente monumentenwaarde geldt voor alle overige onderdelen waar geen waarde aan wordt toegekend.</p>

Verder wordt voor de belangrijkste en in de tekst genoemde ruimten het interieur een waarde gegeven voor de plafonduafwerking, de wandafwerking en de vloerafwerking, door middel van drie gestapelde rechthoekjes met dezelfde kleuren als bovenstaand.

De gedeelten die niet goed te beoordelen zijn, zijn zwart gearceerd.

4.1. Stedenbouwkundige waardering

Het driehoekige terrein ligt als het ware in de oksel van de Haagweg, die bovendien wat hoger ligt ten opzicht van het terrein. De school heeft een prominente ligging op de hoek van het terrein en is daarom beeldbepalend richting de wijk, met vooral woonbebouwing. Een andere blijkvanger is de moskee, die bijna gereed is. De grove korrel op het terrein staat in contrast met de buurt. Het is een omgeving van contrasten, met bouwwerken uit heel verschillende tijds- en stijlperioden. Er is geen ensemblewaarde met de omgeving. De bouwmasa voegt zich naar de gedifferentieerde omgeving. De stedenbouwkundige setting van de school met zijn terugliggende rooilijnen en prominente plek op de hoek heeft een positieve monumentwaarde.

4.2. Architectuurhistorische waardering

De school aan de Toussaintkade is ontworpen door stedenbouwkundige J.F. Niepoth en wordt gekenmerkt door een lijnenspel van horizontale en verticale elementen. Moderne elementen, zoals het gebruik van constructie (systeembouw) en materiaal (beton), worden gecombineerd met traditionelere elementen zoals baksteen. Een van de belangrijkste architecten van zijn tijd in Nederland, Willem van Tijen, noemde dit 'Shake hands architectuur'. Hij bouwde zelf, al vanaf de jaren veertig, zeer

veel in deze stijl, onder meer in Rotterdam. (zie gebruikte literatuur en ondersteunende websites)

Deze bouw kenmerkt zich door een compromis tussen traditioneel en modern. Het traditionele materiaal baksteen is modern toegepast en het 'moderne' materiaal beton is op expressionistische manier verwerkt. De *shake hands architectuur* verzet zich tegen het functionalisme, waarbij een gebouw alleen aan bepaalde functionele eisen moest voldoen en de architecten die deze architectuur voorstonden vonden vormgeving dan ook eveneens van belang.

Binnen de *shake hands architectuur* kan nog onderscheid gemaakt worden tussen meer traditionalistische referenties, bijvoorbeeld aan de Delftse School en anderzijds aan meer modernistische, waar Niepoth bij dit schoolgebouw duidelijk voor heeft gekozen. Het gebruik van de gele verblendsteen in onder meer de gangen kan verwijzen naar oudere vormen van expressionisme, zoals de baksteenbouw van Dudok in onder meer Hilversum. In ieder geval is er een contrast te ervaren tussen exterieur en interieur. Overigens, zoals eerder aangegeven: om de plek van de school in het oeuvre van Niepoth te bepalen is veel meer onderzoek nodig.

Van belang bij de architectuurhistorische waardering van het exterieur is onder meer het lijnenspel tussen horizontale en verticale elementen, de materialisering (compromis beton/ baksteen) en de zorgvuldige plaatsing van de kozijnen op zichzelf en ten opzichte van elkaar. Deze elementen hebben een hoge monumentwaarde omdat zij beeldbepalend zijn en typerend voor de shake hands architectuur. De pui van de hal en het monumentale kunstwerk van Berend Hendriks verdienen speciale aandacht ten aanzien van beheer en behoud en hebben een zeer hoge monumentwaarde.

Bij het interieur verdient de vrijwel volledig authentieke hal en het trappenhuis naar bouwdeel 2 de waardering hoge monumentwaarde. De

gangen (bouwdeel 1) en delen van bouwdeel 2 vertegenwoordigen een overwegend positieve monumentwaarde. Bouwdeel 3 en de voormalige lokalen zijn niet beoordeeld.

4.3. Cultuurhistorische waardering

Na de Tweede Wereldoorlog was er veel verwoest in Nederland. Dit moest weer opgebouwd worden, zowel in fysieke als maatschappelijke zin. Er was woningnood en ook ontbrak het aan voldoende voorzieningen. In zekere zin bracht het ook kansen met zich mee. Zo werd er druk geëxperimenteerd met verschillende typen schoolgebouwen. Er werd grote waarde gehecht aan zelfwerkzaamheid en groepswork. De schoolgebouwen werden hier dan ook vaak op ingericht. Schoolgebouwen werden ruimer van opzet met ruimten die voor meerdere doeleinden gebruikt konden worden en met makkelijk verplaatsbare meubels. De school aan de Toussaintkade past prima in dit beeld. Het is een zogenaamde Daltonschool, waar deze principes ook van toepassing zijn. Dit komt terug in de architectuur met de grote hal, die tevens als aula en lesruimte dienst kon doen, de grote lokalen en de gangen met hun erkers, die het mogelijk maken in groepjes uiteen te gaan en samen te werken aan opdrachten. (zie gebruikte literatuur en ondersteunende websites)

DALTONONDERWIJS

Daltononderwijs werd in 1919 ontwikkeld door Helen Pankhurst in Dalton in de Verenigde Staten. In 1926 werd het in Nederland geïntroduceerd. De focus in het Daltononderwijs ligt op drie kernwaarden: Vrijheid in gebondenheid, zelfstandigheid en samenwerking. Brede vorming van het kind staat daarbij centraal.

Vrijheid in gebondenheid

Daltonleerlingen krijgen veel vrijheid, maar deze vrijheid is niet onbegrensd. Binnen gestelde grenzen werken de leerlingen zelfstandig en weten ze wat hun verantwoordelijkheden zijn. Ze leggen verantwoording af over gemaakte keuzes en prestaties.

Zelfstandigheid

Er wordt weinig klassikaal les gegeven, maar in plaats daarvan krijgen kinderen taken die zij binnen een bepaalde tijd moeten afronden. Dit kunnen week- of maandtaken zijn en individuele of groepstaken. De docent biedt instructie, begeleiding en coaching.

Samenwerking

Samenwerken wordt aangemoedigd. Er wordt veel in tweetallen en kleine groepjes gewerkt aan bepaalde taken. Deze samenwerking moet er voor zorgen dat leerlingen van elkaar leren en dat bepaalde vaardigheden, zoals reflectie en respect voor anderen worden ontwikkeld.

Brede vorming

De brede vorming die het Daltononderwijs voorstaat omvat cognitieve, culturele, sociaal emotionele en sportieve aspecten. Deze omgeving moet zorgen voor kinderen die opgroeien tot positief kritische en sociale volwassenen.

Alle Daltonschole (iets meer dan vierhonderd) in Nederland hebben een licentie van de Nederlandse Dalton Vereniging. Deze evalueert het gegeven onderwijs en waarborgt de kwaliteit.

De wijkgedachte en verzuiling

De wijkgedachte bestaat hierin, dat alle voorzieningen voor het dagelijkse leven in de wijk aanwezig zouden zijn, zoals winkels, kleinschalige zorg, school, sportfaciliteiten en natuurlijk de kerk. In Nederland speelde de verzuiling, waarbij vrijwel iedereen zich binnen de eigen (geloofs-) gemeenschap bewoog, daarbovenop nog een rol. Katholieken deden boodschappen bij de katholieke kruidenier, gingen naar de katholieke kerk en hun kinderen zaten op katholieke scholen. Hetzelfde gold voor de Protestants-Christelijke gemeenschap etc. De wijk zou zo een hechte structuur bieden aan de gemeenschappen. De school nam in deze gedachte een prominente positie in. Zo moest de kleuterschool, de basisschool en bij voorkeur ook middelbaar onderwijs dichtbij, in de wijk, voorhanden zijn. De scholen, vaak een cluster van scholen van meerdere gezindten, werden dan ook meestal centraal in de wijk geplaatst. Het feit dat er naast de Christelijke Boshuizerschool een Katholieke school verrees, past in dit tijdsbeeld. (zie gebruikte literatuur en ondersteunende websites).

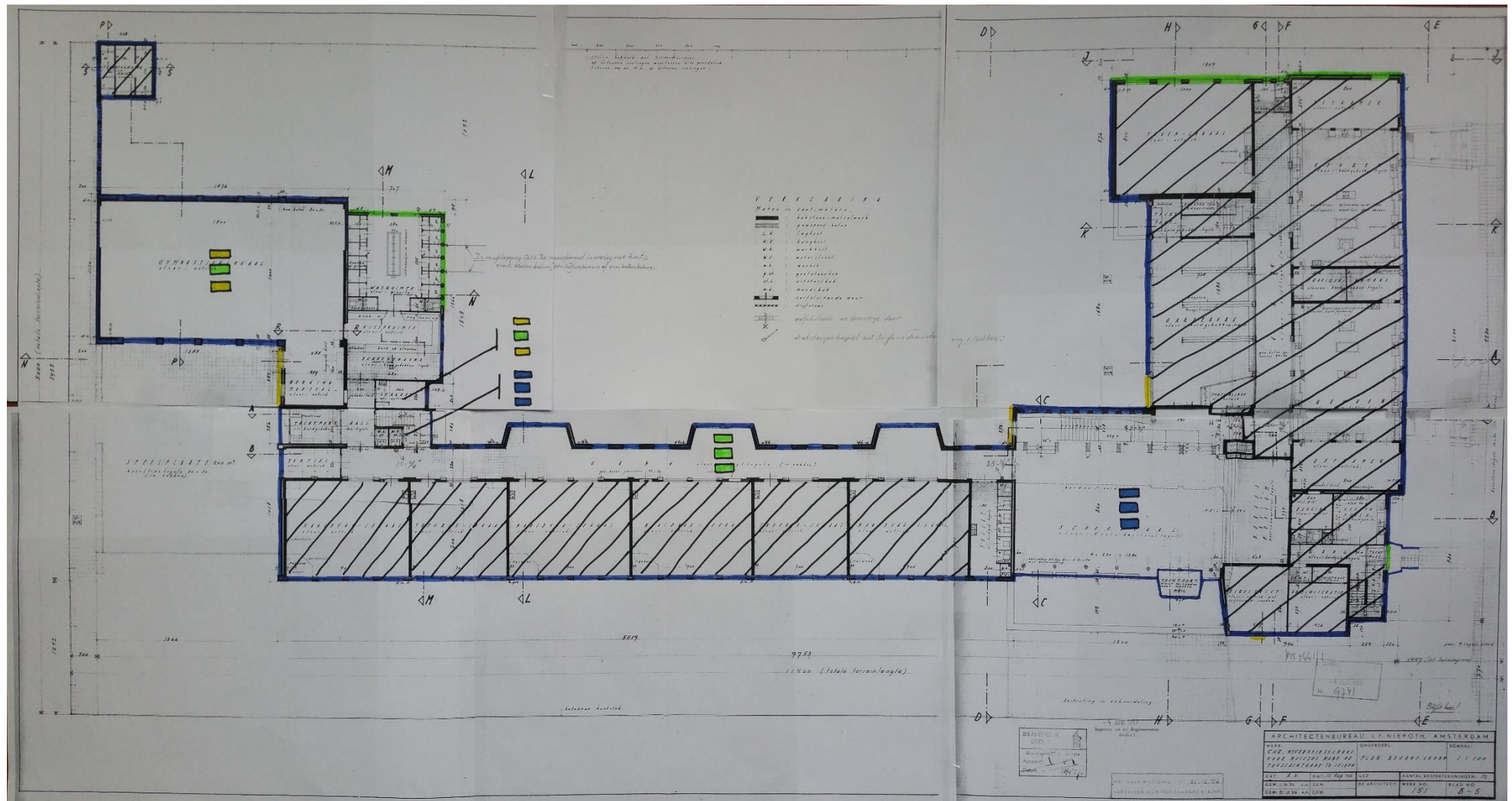
Niet alleen waren veel scholen verwoest of ongeschikt, maar er was tevens een enorme geboortegolf vlak na de oorlog, die er in resulteerde dat er een toenemende behoefte aan schoolgebouwen kwam, met name in de jaren vijftig. Er was een tekort aan bouwmaterialen, werkers en financiën, maar nieuwe bouwmethoden zorgden ervoor dat er toch gebouwd kon worden. Er werd veel systeembouw toegepast en er werd meer en meer gebruikt gemaakt van beton in plaats van hout en baksteen. Halverwege de jaren vijftig zorgde de overheid voor bevordering van systeembouw, die zo'n 15% goedkoper bleken dan traditionele scholen. Bovendien werden sommige ontwerpen seriematig toegepast. De school aan de Toussaintkade past in deze tendens van systeembouw, bestemd voor een relatief jonge onderwijsvorm, het

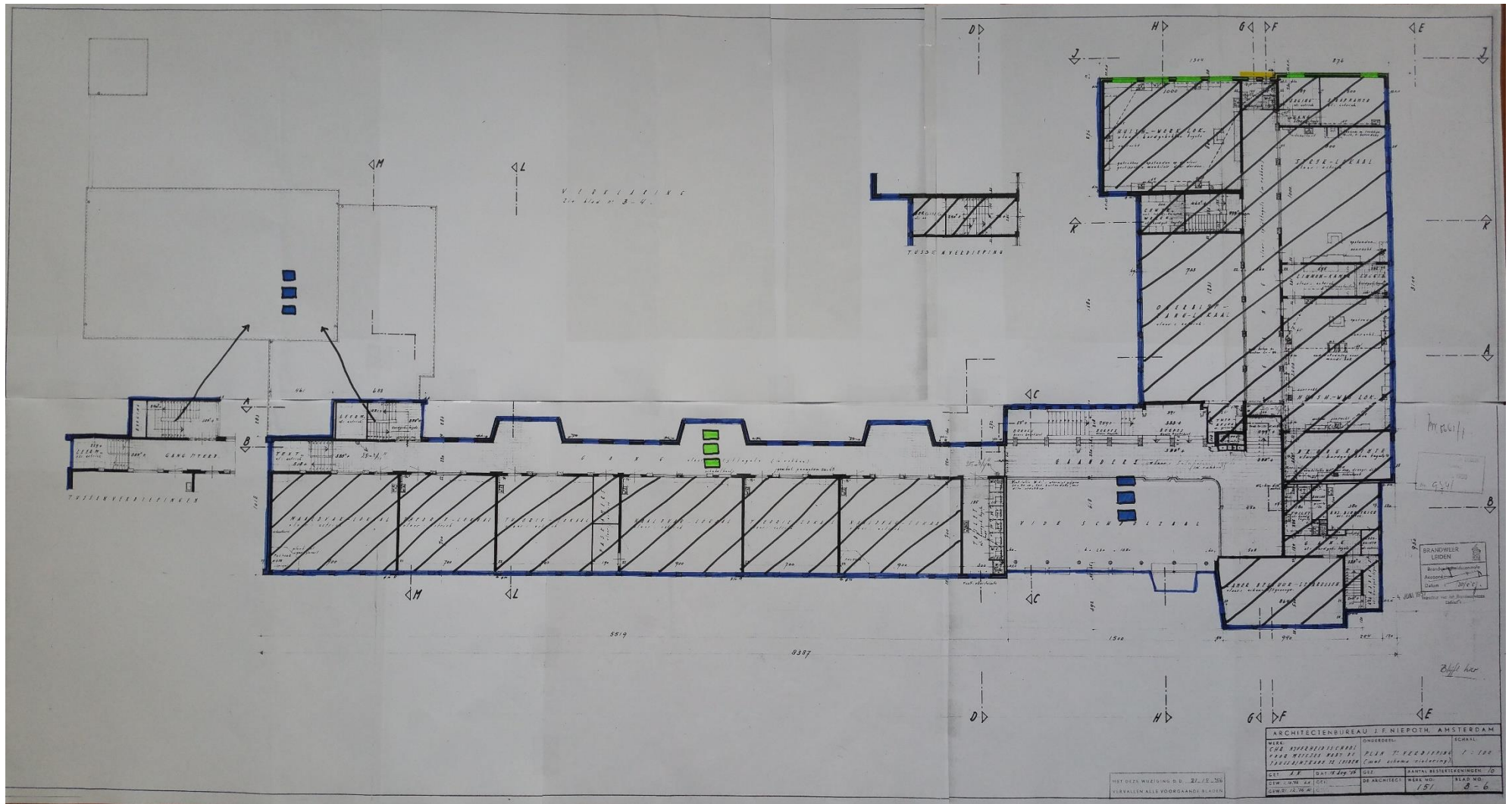
Daltononderwijs, uit deze tijd. Opmerkelijk is wel dat Niepoth een geheel eigen systeembouw bedacht (tekeningen bouwarchief).

In 1948 werden op het Nederlandse Congres voor Openbare Gezondheidsregeling, op basis van nieuwe onderwijskundige en hygiënische inzichten, eisen geformuleerd, waar nieuwe schoolgebouwen aan zouden moeten voldoen. Vele komen daarvan terug in het schoolgebouw aan de Toussaintkade: rustige, vrije situering, optimale oriëntatie ten behoeve van lichtinval en hygiëne, bewegingsvrijheid oor ruime opzet van de lokalen en losse, makkelijk verplaatsbare meubels. De behoefte aan een grote, multifunctionele gemeenschapsruimte, zoals ook bij de Boshuizerschool (hal/ aula), vormde een belangrijk uitgangspunt. (zie gebruikte literatuur en ondersteunende websites).

De cultuurhistorische waarde van de school aan de Toussaintkade ligt besloten in meerdere aspecten: Het is letterlijk het schoolvoorbeeld van een wederopbouwschool van een specifiek gezindte, op een rustige plek centraal in de wijk, waar de -toen- nieuwe principes van het onderwijssysteem zichtbaar afleesbaar zijn aan architectuur en inrichting. Hoewel bijzonder is dit niet uniek voor Nederland. De cultuurhistorische waarde vertegenwoordigd daarom een positieve monumentwaarde.

4.4. Bouwhistorische waarderingskaarten

Verdieping

4.5 Bouwhistorische waardering

a. Tuinaanleg: De originele tuinaanleg is verdwenen. Zowel aan de voorzijde als aan de achterzijde. De achterzijde van de school ligt meer besloten en de oorspronkelijke aanleg ontbreekt ook hier. Wel is er sprake van een authentieke erfscheiding tussen bouwdeel 2 en het trafohuisje. Het feit dat er geen sprake is van individuele verkaveling verdient een positieve monumentwaarde, in het bijzonder aan de voorzijde. Dit is namelijk passend bij de typologie van school.

b. Bouwmassa: Bepalend voor de vorm van de architectuur is de bouwmassa van de verschillende bouwdelen. Deze is rechthoekig met plat dak. Het platte dak vertegenwoordigt daarom een hoge monumentwaarde.

c. Structuur exterieur: Het lijnenspel tussen horizontale en verticale elementen bij de gevels als structurerend element bepaalt het zicht van de architectuur. Deze structuur vertegenwoordigt een hoge monumentwaarde.

d. Gevelmateriaal exterieur: Zoals gezegd bestaan de buitengevels uit grijsgele baksteen in wildverband. Soms zijn verschillende ladingen bakstenen te herkennen aan kleurvariaties in het gevelvlak. De baksteen wordt afgewisseld met andere materialen bij de gevelopeningen en – delen. Vrijwel alle beton bij de lijsten rond de kozijnen, evenals de geveldelen is geverfd. Het is wellicht mogelijk, maar moeilijk vast te stellen of alle beton oorspronkelijk geschilderd was of niet. Hier zou nader onderzoek naar gedaan kunnen worden, eventueel met behulp van een kleuronderzoek. De geglazuurde bakstenen onder de kozijnen zijn ongeschilderd. Het toegepaste gevelmateriaal wordt positief gewaardeerd.

Detail baksteengevel (exterieur)

e. Kozijnen en deuren: De zorgvuldige plaatsing van de kozijnen op zichzelf en ten opzichte van elkaar en de kozijnindeling zorgt voor een decoratief en speels element. Deze aspecten zijn essentieel bij deze architectuur, met name voor het exterieur. Belangrijk is het dan ook de kozijnen als integraal onderdeel van de architectuur te beschouwen. Wat de oorspronkelijke kleuren van het houtwerk en de stalen kozijnen (exterieur en interieur) geweest is, is onduidelijk. Een kleuronderzoek zou dit kunnen uitwijzen.

Vrijwel alle oorspronkelijke kozijnen bevinden zich nog aan het pand. Ze zijn meestal van hout, met bewegende delen in staal. Bij dorpels, kalven en bij verbindingen is het hout soms plaatselijk rot. Hang en sluitwerk is her en der vervangen. In de zijgevel van bouwdeel 3 zijn enkele ramen vervangen (zie bouwfasen en kaart). De onderdorpels van roodbruin keramiek zijn meestal in oorspronkelijke staat. Gezien de authentieke staat van vrijwel alle kozijnen en deuren zowel qua indeling als materiaal, vertegenwoordigen deze een hoge monumentwaarde.

In het interieur (binnenwand gangen), zijn veel deuren en kozijnen vervangen door recente exemplaren en zijn dus niet authentiek. Enkele branddeuren zijn eveneens toegevoegd (zie waarderingskaarten). De waardering is hier indifferent.

Dubbele deur tochtportaal voorzijde

Kozijndetail staal in houten kozijn

f. Hal: De hal met vliesgevel is in zijn geheel zeer monumentaal vanwege zijn integraliteit en het feit dat alles nog authentiek is. De structuur met pijlers en liggers is goed zichtbaar. De structuur wordt bovendien 'gespiegeld' in de vloer. De gaanderij kent bijzondere details zoals de 'parelrand' van moeren, de meegegote bloembakken op de gaanderij en de reling- en hekwerken. Verder is het glas-in-beton kunstwerk een belangrijk element.

g. Monumentale kunst: Het monumentale kunstwerk van Berend Hendriks vertegenwoordigt een hoge monumentwaarde. Dit omdat het het beeld van de hal bepaald en kenmerkend is voor de bouwperiode van de school. Daar komt bij dat de uitvoering zeer hoogwaardig is en het kunstwerk in vrijwel oorspronkelijke staat. Mogelijk is het beton van het exterieur geschilderd, maar dit vereist nader onderzoek. In het interieur is het beton ongeschilderd.

Detail van een van de glas-in-beton elementen

h. Gangen: De gangen (bouwdeel1) zijn bijzonder vanwege hun structuur en materialisering. Bovendien verwijst de vorm, met zijn prominente erkers, naar de oorspronkelijke functie. De principes van het Daltononderwijs zijn voor de verstaander afleesbaar aan de architectuur en inrichting. Ook de materialisering; de gele verblendsteen en het vloerenpatroon is bijzonder. Vele deuren en kozijnen zijn vervangen. Vanwege het plaatselijke schilder- en stucwerk en de vervangen deuren en kozijnen is de monumentale waarde opgesplitst: positief (verblendsteen en erkers als structurerend element) tot indifferent waar het de vervangen en aangetaste delen betreft, daar herstel naar oorspronkelijke toestand, indien gewenst, waarschijnlijk maar ten dele mogelijk zal zijn.

i. Materialen interieur. De gele verblendsteen en de andere baksteensoorten in met name de hal zijn grotendeels in oorspronkelijke staat. Hetzelfde geldt voor het voegwerk. Alleen daar waar plaatselijk geschilderd of gestuukt is, is de authenticiteit aangepast. De gele verblendsteen metselwanden zijn bijzonder omdat ze structureren en letterlijk kleur geven aan de gangen. Ze vertegenwoordigen daarmee een positieve waarde.

Detail schoon metselwerk gang

j. De leslokalen: De lokalen zijn momenteel opgedeeld door middel van gipswanden en voorzien van systeemplafonds. Geen ideale situatie voor een monument, maar waarschijnlijk grotendeels reversibel. De monumentale waarde is niet goed te beoordelen.

k. Trappenhuis: Het trappenhuis van begane grond naar verdieping is, samen met de hal, misschien nog wel het meest authentieke gedeelte van het voormalige schoolgebouw en bovendien typerend voor een trappenhuis uit de wederopbouwarchitectuur, hoewel een secundaire ruimte. Deze ruimte vertegenwoordigd daarom een hoge monumentale waardering.

Er zijn meer trappenhuisen, waarvan een deel in bouwdeel 3, dat moeilijk te beoordelen was. Voor zover te zien, zijn hier ook nog veel authentieke details aanwezig.

l. De gymzaal en was- en kleedruimte: Deze ruimten vertegenwoordigen een overwegend positieve monumentwaarde omdat ze een integraal onderdeel van de totale school vormen. Verder zijn de ruimten niet uniek voor Nederland en zijn er weinig authentieke elementen. Het kleine kamertje met wasbak en inbouwkast is voor wat betreft deze interieurelementen wel authentiek en vertegenwoordigd daarom een positieve monumentwaarde voor wat betreft deze elementen.

m. Overige: Constructie, fundering en kelders: Niet opgenomen in waardering. Bouwdeel 3 is zoals aangegeven het meest verbouwd. Door alle toevoegingen zoals systeemplafonds, gipswanden, maar ook het kleurige schilderwerk, is dit bouwdeel nauwelijks leesbaar en is het lastig gefundeerd onderzoek te doen. Vermoeden is, dat wanneer de toevoegingen verwijderd worden, de oorspronkelijke indeling en veel authentieke elementen weer zichtbaar worden. Hierna kan een gefundeerde waarde op basis van de aanwezige bouwsporen gegeven kan worden.

5. GEBRUIKTE LITERATUUR en ondersteunende websites

Eggenkamp, W., *Cultuurhistorie in de stedelijke vernieuwing van de veertig aandachtswijken*, Den Haag 2011

Galema, W., *Goede sier gemaakt. Monumentale kunst in Den Haag Zuidwest 1945-1970*, Den Haag 2008.

Kuipers, M. (red.), *Toonbeelden van de wederopbouw. Architectuur, stedenbouw en landinrichting van herrijzend Nederland*, Zwolle 2002.

Stallenberg, M.U. (red.), *Het verzorgde gevelbeeld van Den Haag, cluster 5. Welstandsbeleid voor veranderingen aan bestaande gevels*, Den Haag 2004.

Valentijn, D. (red.), *De Wederopbouw. Haagse gids voor architectuur en stedenbouw in de periode 1945-1965*, Den Haag 2002.

(Wegens tijdgebrek heb ik niet meer kunnen kijken in een vergelijkend boek met betrekking tot Leiden: Kruidenier, M. T. Pollmann, *Wederopbouw in Leiden. Architectuur en stedenbouw 1940- 1965*, Leiden 2009)

wikipedia.org (januari 2017)

www.dalton.nl (januari 2017)

www.erfgoedleiden.nl (januari 2017)

www.leiden.nl ((B&W nummer 11/ 140759) januari 2017)

www.monumentenadviesbureau.nl (januari 2017)

www.nieuws.top010.nl (januari 2017)

www.onderwijsconsument.nl (januari 2017)

www.ruimtelijkeplannen.nl (januari 2017)

6. COLOFON

Opdrachtgever (op verzoek gemeente Leiden)

Steenvlinder

Juliana van Stolberglaan 148

2595 CL Den Haag

www.steenvlinder.nl

Opdrachtnemer

drs. M.U. Stallenberg

Bouw- en Architectuurhistorisch Adviesbureau Stallenberg

Kerklaan 222

2282 CS Rijswijk

musmus@hotmail.com

Verantwoording afbeeldingen

Alle foto's van het exterieur en interieur zijn gemaakt door M.U.

Stallenberg

De foto op de voorzijde en in het kader over Berend Hendriks zijn van internet gehaald.

Foto's en bestanden van de bouwtekeningen zijn gemaakt of afkomstig van het bouwarchief van de gemeente Leiden.

Kaart en satellietfoto zijn verkregen via googlemaps

Copyright van dit rapport en alle gemaakte foto's van het schoolgebouw berust bij Bouw- en Architectuurhistorisch Adviesbureau Stallenberg

Rijswijk, 29 januari 2017